

Balogh Margit

AZ 1971. SZEPTEMBER 9-EI MAGYAR–SZENTSZÉKI MEGÁLLAPODÁS

Mindszenty József bíboros érsek távozása Magyarországról

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek 1971. szeptember 28-án hagyta el a budapesti amerikai követségi menedéket a tizenkilenc nappal korábban aláírt magyar–szentszéki megállapodás értelmében. Távozásáról 1963 óta kisebb-nagyobb intenzitással folytak a magyar–szentszéki tárgyalások, de ezek rendre zsákutcába jutottak. Az amerikaiak kívártak, az operatív lépéseket másoktól várták, a magyar politikusok viszont visszatérően azzal az utasítással mentek a különböző államközi tárgyalásokra, hogy a Mindszenty-kérdést nem kell felvetni, a Szentszék pedig nem kívánt parancsszóval élni. Az ennél persze jóval összetettebb folyamatból az alábbiakban a megoldást és a távozás évét, 1971-et vesszük górcső alá. Egyebek mellett azért, mert már egy évtizede kutathatóak a vizsgált időszak amerikai követségi iratai, amelyekből Somorjai Ádám sorozatnyi forráskiadványt és -elemzést publikált, az 1971-es dokumentumokról a Századok hasábjain is. Részemről a kérdés újragondolását leginkább az indokolja, hogy a távozás feltételeit rögzítő, eredetileg 2031. december 31-ig titkosított megállapodás zárolását 2013 májusában az illetékes külügyminisztérium feloldotta. Igaz, a rendszerváltozás időszakának levéltári „interregnumában” Ólmosi Zoltán sokat és sokunk által forgatott, *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA-követségen* című 1991-ben megjelent dokumentumkötetében legálisan közölhette az 1971. szeptember 9-ei megállapodást, ezt követően azonban diplomáciai okokból, ésszerűtlenül ismét hétpecsétetes titok lett. A megállapodás újfent nyilvánossá vált szövege tehát nem járt meglepetéssel, de a visszaminősítési eljárás számos, eddig valóban ismeretlen dokumentumot is érintett. Ennek köszönhetően a történész másodlagos források helyett hiteles, bár a még évtizedekig megismerhetetlen vatikáni levéltári dokumentumok híján tagadhatatlanul még mindig nem teljes és hibátlan képet visszaadó szövegekkel dolgozhatott annak érdekében, hogy a szakirodalom által már feltárt ismereteket új kutatási eredményekkel bővítse.

Alfred Puhan amerikai nagykövet ambíciói

A már másfél évtizede a követség épületében tartózkodó korosodó bíboros távozásának közvetlen előkészítése amerikai részről 1969-ben egy diplomata-

váltással kezdődött: Martin Hillenbrand nagykövetet, aki 1967 óta szolgált Budapesten 1969 elején külügyminiszter-helyettesé léptették elő, ezért február 15-én visszatért hazájába. Utódja, Alfred Puhán, júniusban érkezett Budapestre. A hivatal átadása-átvétele során nyilván kielemezték azt a helyzetet is, ami miatt Budapest különleges céliránynak számított a külföldi kiküldetésre aspiráló diplomaták körében: még nem volt precedens arra, hogy egy bíboros éljen menekültként az Egyesült Államok egyik épületében. Bár a nagyköveti kinevezés miatt 1967-ben Mindszenty még azzal fenyegetőzött, hogy feladja magát a magyar hatóságoknak, végül szívélyes kapcsolat alakult ki a nagykövet és a bíboros között. Mindszenty még Churchill hatkötetes, II. világháborúról szóló művével is megajándékozta a diplomatát névnapjára.¹ Történetünk idején Hillenbrand révén a washingtoni külügyminisztériumban volt egy komoly pozícióban lévő személy, aki nem a papírokból, hanem életközélemből ismerte a helyzetet. Az ő támogató hozzáállása nélkül nemigen tudott volna átütő erőt kifejteni az új budapesti nagykövet, aki annak ellenére, hogy kormánya nem tekintette magát a legilletékesebbnek, mégis személyes feladatának érezte, hogy megoldja Mindszenty addigra holtpontra jutott ügyét, különös tekintettel a bíboros életkorára (77 éves) és sérülékeny egészségi állapotára.²

Az ambíciózus diplomata az első alkalommal szóba hozta a magyar partnerének ennek „a makacs, merev öregembernek” az ügyét, „akivel nem lehet mit kezdeni”.³ Az elmarasztaló kép gyorsan kialakult benne. „Mindszenty világa, ahogy beszélgetéseinkből kiderült, nagyrészt a Rákosi Magyarországáról alkotott képből és az Amerikából rendszeresen küldött magyar emigráns sajtó olvasásából állt össze. A biztonság kedvéért átnézte a *Neue Zürcher Zeitung*ot és a *Die Pressé*t, valamint a *Herald Tribune* párizsi kiadását. Ugyanakkor megnyilatkozásaiból nyilvánvaló volt, hogy csak azt olvasta el, amit akart: vagyis, ami nem változtatta meg már kialakított koncepcióját a világról, amelyben élünk” – írta róla visszaemlékezéseiben.⁴

¹ National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (a továbbiakban: NARA) Record Group (a továbbiakban: RG) 84. 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Records Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 4. H. E. File, January–June 1968. Hillenbrand nagykövet levele Mindszenty bíboroshoz, 1968. március 19.

² Archives du Ministère des Affaires étrangères, Archives diplomatiques (a továbbiakban: AMAE AD), Série: Europe 1961–1970, Saint-Siège, dossier: 77, Cardinal König, Kardinal Mindszenty. Raymond Gastambide budapesti francia nagykövet jelentése. Bp., 1969. június 10–11. és július 10.

³ *Szatucsek Zoltán: Makacs öregúr vagy nemzetmentő vatesz? Diplomáciai egyeztetések Mindszenty sorsáról 1970–1971-ben.* Közel-Múlt. Húsz történet a 20. századból. Szerk.: Majtényi György–Ring Orsolya. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2002. 20–35.

⁴ *Alfred Puhán: The Cardinal in the Chancery and Other Recollections.* Vantage Press, New York, 1990. 188. Magyarul közli *Somorjai Ádám–Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve.* Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2008. 1157–1183:1161. Stílusosan eltérő fordításban megtalálható az interneten: http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/199904/a_mindszenti_sztori Letöltés: 2013. december 29.)

Puhan — nagykövetként elődjével és most hivatali felettesével nyilván egyeztetett — stratégiája mindhárom felet érintette: a) A magyarokat meggyőzni arról, hogy a bíboros távozása érdekükben áll. b) Az amerikai külügyminisztériumot rávenni a távolságtartó álláspont megváltoztatására. c) Végül a harmadik feladat a Szentszék meggyőzése volt, hogy adja fel kvázi „el nem kötelezett” pozícióját és segítse elő a megoldást. Visszaemlékezései szerint hamar egyértelművé vált számára, hogy Mindszenty csak akkor mozdulna ki a követ-ségről, ha a Vatikán — amelynek feltétlen engedelmességgel tartozott — erre utasítaná.⁵

Hogy felkeltse a magyar kormány érdeklődését, a nagykövet Mindszenty egészségi állapotát rendre rossz színben festette le, ami — Mindszenty esetleges halálától tartva — láthatóan nyugtalanította magyar kollégáit, olyannyira, hogy a temetés részleteivel kezdtek foglalkozni. A halott Mindszenty kétségtelenül nagyobb problémát okozna, mint az élő, aki elszigetelve él amerikai területen. Hogyan kezelnék egy ilyen konzervatív nemzeti jelkép halálát, az anti-bolsevizmus szimbólumának búcsúztatását és temetését? Akárhonnan nézzük, az eset nem tett volna jót a kormány hitelének, ráadásul könnyen megfogalmazódott volna a világ vádja: a kommunisták meggyilkolták Mindszentyt. A probléma tehát nyilvánvalóan megoldásért kiáltott, de ezzel együtt a magyar kormányt nem lehet kapkodással vádolni.

Puhan még nagyobb „csalit” is bevetett: a washingtoni magyar nagykövetnek kifejtette, hogy Mindszenty sorsának a rendezése olyan lépés lehetne, amely az amerikai közvélemény szemében elegendő okot adhatna a *koronaekszerek visszaszolgáltatására*.⁶ Ezzel mintegy párhuzamosan, 1971 elején azt javasolta az amerikai elnök tanácsadóinak, hogy fontolják meg a korona átadását egy arra alkalmas időpontban a Vatikánnak azzal, hogy átmenetileg vigyázzanak rá, és egy arra alkalmas időpontban szolgáltassák vissza a magyar nemzetnek. Kézenfekvő volt az analógia Mindszenty bíboros ügyével. „Egy efféle közvetítő lépés minimumra csökkentené a hazai közvéleménnyel való problémáinkat, és megszabadulnánk a korona nyűgétől Magyarországgal való kétoldalú kapcsolatainkban. Nincs azonban jelzésünk arra nézve, hogyan reagálna a Vatikán egy ilyen ajánlatra; lehet, hogy nem akar átvenni egy ilyen sokat vitatott tárgyat, amikor épp normalizálni próbálja a kapcsolatát a kelet-európaiakkal” – értékelte a helyzetet a nemzetbiztonsági tanács.⁷ A más kérdésekről ak-

⁵ Uo.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-j-1-00361/31/1969. USA TÜK-iratok, 10. doboz. Nagy János washingtoni magyar nagykövet feljegyzése Alfred Puhannel folytatott megbeszéléséről. Bp., 1969. augusztus 14. A feljegyzés teljes szövegét közli Borhi László: *Magyar-amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források*. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2009. 535–537.

⁷ Richard Nixon Presidential Library and Museum – Yorba Linda, California (a továbbiakban: Nixon Library) National Security Council (NSC) Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. Helmut Sonnenfeldt (Nemzetbiztonsági Tanács) memorandum az elnök nemzetbiztonsági tanácsadójának (Kissinger). Washington, 1971. június 5. Szövegét közli Edward C. Keefer (főszerk.), James E. Miller, Douglas E. Selva, Laurie Van Hook (szerk.): *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*.

koriban folyó magyar–amerikai tárgyalásokat végül nem terhelték meg a koronaékszerek visszaadásával, de a lehetőségre még a legvonalasabb magyar kommunista politikusok is felfigyeltek, hiszen a Szent Korona az állam folytonosságát és a nemzet szuverenitását szimbolizálta, visszakerülése a Kádár-rezsim teljes erkölcsi elismerését jelentette volna, és ez a tét nem mérhető az aggastyán bíboros kiengedéséhez az országból. Épp ezért *egy újabb határhöz érkezett Mindszenty sorsa*, mert bár a bíboros elcserélése a Szent Koronára nem merült fel, de kiengedése a korona visszaadásának egy írásban sosem rögzített, kimondatlanul mégis elvárt, ugyanakkor teljesíthető feltételévé vált. (A bíboros távozása után is épp azért veti latba újra és újra befolyását, hogy a koronát Nixon elnök ne adja vissza a magyar kormánynak, „az istentagadó, törvénytelen magyar rezsimnek, vagy a hozzá hasonló moszkvainak”. Tette mindezt a neki korábban tett ígéretre hivatkozva: „Elnök úr 1970-ben megígérte nekem, hogy nem adja át legszentebb és legjelentősebb nemzeti ereklyénket és büszkeségünket a Sátán ezen követőinek”.⁸)

Puhan törekvései találkoztak Robert F. Illing érdeklődésével, aki Rómában Henry Cabot Lodge, az amerikai elnök 1970 és 1976 közötti személyes szentszéki képviselőjének volt az egyetlen asszisztense. Mivel ekkor (egészen 1984-ig) még nem volt teljes értékű diplomáciai kapcsolat az Egyesült Államok és a Szentszék között, Illinget hivatalosan nem akkreditálták diplomataként a Szentszékhez, de lényegében chargé d'affaires-ként, ügyvivőként dolgozott, egyetlen titkárnő társaságában. Gyakorlatilag ők ketten foglalkoztak a Szentszékkel amerikai részről a római amerikai nagykövetség égisze alatt. Beosztásukból eredően intenzív munkakapcsolatban álltak a vatikáni „csúcsmisztérium”, azaz az Államtitkárság munkatársaival – így Agostino Casaroli érsekkel, az Egyházi Közügyek Tanácsa titkárával és a kelet-európai országokra szakosodott Mons.⁹ Giovanni Cheli nunciatúrai tanácsossal, akik meghatározó szerepet játszottak Mindszenty József sorsának kezelésében is. 1971. április 16-án, miután szerte a Vatikánban azt a szenzációt emlegették, hogy Péter János magyar külügyminisztert fogadta VI. Pál pápa, Illing találkozott Chelivel. A friss

Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972. Vol. XXIX. [FRUS] United States Government Printing Office, Washington D. C., 2007. 279–281:280.

⁸ Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. Memorandum Alexander M. Haig tábornok részére, 1971. november 16. A memorandum melléklete Mindszenty József angol nyelvű levele Nixon elnökhöz. Bécs, 1971. november 5. Eredeti, aláírt. (A levelet november 16-án személyesen adta át Nixon elnöknek Eckhardt Tibor magyar emigráns politikus, és erről tájékoztatta is Mindszenty Józsefet. A jelek szerint az elnöki apparátus haladéktalanul továbbította a levelet véleményezésre. In: Hoover Institution Archives, Tibor Eckhardt, Box 2. Correspondence: Mindszenty, Cardinal Joseph. Eckhardt Tibor levele Mindszenty Józsefhez, 1971. november 17. Eredeti kéziratos fogalmazvány, valamint a gépelt másodlat.) Mindszenty ezt követően is írt Nixonnak a Szent Korona elhelyezéséről: Nixon Library NSC Files, Box 828, Name Files, Mindszenty, Cardinal (Apr. 70–May 74). Mindszenty József levele Nixon elnökhöz, Bécs, 1972. október 26. Eredeti, aláírt.

⁹ A Monsignor(e) — Uram — az érsekek, püspökök, pápai prelátusok és pápai káplánok megszólítására használt cím.

hír kapcsán természetesen Magyarországról és Mindszentyről kezdtek beszélni. Illing saját bevallása szerint addig korábban még soha nem beszélt senkivel a bíborosról a Vatikánban, most azonban izgatottan figyelt.¹⁰ Cheli szerint oly módon kéne változtatni Mindszenty meggyőzésének taktikáján, hogy egy magyar egyházi vezetőt küldenének hozzá a bíborosnak idegen König bécsi bíboros érsek helyett, aki a távozást illetően hiába látogatta meg 1963 óta többször is Budapesten az esztergomi érseket, eddig minden igyekezete hasztalan maradt. Rögtön e beszélgetés után Illing jelentést küldött Lodge nagykövetnek, majd április 23-án levelet írt Puhan nagykövetnek Budapestre a Chelivel folytatott beszélgetéséről. Lodge pedig megmutatta a jelentést néhány befolyásos személynek Washingtonban, akik nagyra értékelték azt. Az amerikai diplomaták Mindszenty kiutazását Pio Gasparival, Casaroli helyettesével is latolgatták, aki a Szentszék washingtoni apostoli delegátusától arról értesült, hogy a külügyminisztériumban ismét foglalkoznak a kérdéssel.¹¹

A kiinduló feladat a Szentszék és Mindszenty számára is egyaránt elfogadható és megfelelő magyar pap kijelölése volt. Olyan, akiben az erények ügyességgel párosulnak a kényes feladathoz. A választás Zágon József pápai prelátusra, a római Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokjára esett, aki egyben első titkára volt a zsinat szellemében 1970 tavaszán létrehozott Elvándorlók és Úton Lévoók Egyházi Tanácsának, amely a bevándorlással, zarándoklatokkal, migrációs munkával és a turizmussal foglalkozott. Ezeknél is fontosabb lehetett, hogy Zágon a római magyar emigráns papság egyik vezetőjének számított. Ő már 1971. május 23-án úgy tudta, hogy neki kell kihozni a bíborost a követségről.¹²

Az 1957-es dekrétumok ügye

Cheli javaslata nem minden előzmény nélküli. 1971 legelején azzal kereste meg a római magyar nagykövetséget, hogy a Szentszék — amint túljutott a Csehszlovákiával már előkészített egyeztetéseken — folytatni kívánja a magyar kor-

¹⁰ Robert F. Illing: *America and the Vatican. Trading Information After World War II*. History Publishing Company, Palisades–New York, 2011. 190.

¹¹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Records Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 4. H. E. File, Cardinal Mindszenty, January–June 1971. Robert F. Illing levele Alfred Puhan nagykövethoz. Róma, 1971. április 23. Eredeti, aláírt. Megjegyzés: a NARA-ból idézett amerikai források a levéltáron belül több fondban is megtalálhatók, terjedelmi okok miatt csak az elsődlegesen használt forráshelyet tüntetjük fel. A további helyeket kódolva megadja *Somorjai Ádám* az alábbiakban többször is idézett munkája, amely jelen levelet is közli angolul: „His Eminence Files.” American Embassy, Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen. Követségi Levéltár, 15 (1971). 2. javított kiadás, METEM, Bp., 2012. 47–49.

¹² Zágon József pápai prelátus levele Mons. Kada Lajos vatikáni diplomatához, 1971. május 23. Idézi *Adriányi Gábor*: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*. Kairosz Kiadó, Bp., 2004. 88–89. Zágon József életútjáról lásd *Németh László Imre*: *Zágon József (1909–1975)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 24. évf. 2012/3–4. 39–78.

mány képviselőivel megkezdett tárgyalásait.¹³ A legutóbbi magyar–szentszéki tárgyalási forduló 1970. október 6. és 11. között volt Rómában, amelyen a Szent–szék részéről Agostino Casaroli érsek–titkár vezetésével Giovanni Cheli és Angelo Sodano nunciatúrai tanácsosok, a magyar kormány megbízásából Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese és Orosz József főosztályvezető vettek részt. Az előző alkalmakhoz hasonlóan főleg *a)* az 1957. évi pápai dekrétumokról; *b)* az 1957. évi 22. törvényerejű rendeletről; és *c)* személyi kérdésekről esett szó, utóbbiak során sem a vatikáni diplomaták, sem a magyar párhivatalnokok nem említették Mindszenty nevét – immár 1967 ősze óta.

Az említett pápai dekrétumokat a Zsinati Szent Kongregáció (Sacra Congregatio Concilii) bocsátotta ki 1957. január 21-én, eltiltva állásuk további gyakorlásától az Állami Egyházügyi Hivatal kívánságára kinevezett püspöki helynököket, irodaigazgatókat, összesen 21 főt. Az első dekrétum (20504/D. sz.) egyrészt az Apostoli Szentszékek fenntartott kiközösítéssel sújtotta Horváth Richárd ciszterci szerzetest, a békepapi mozgalom alapító vezetőjét, mert „a törvényes egyházi hatóságok ellen működött és azok hatalmát felforgatni törekedett”, másrészt elrendelte az egyházi törvényekkel ellentétes módon vezetők tisztségre jutott papok elmozdítását, és alkalmatlannak nyilvánította őket bármilyen magasabb egyházi állás betöltésére. Az engedetlenek az Apostoli Szent–széknek különleges módon fenntartott kiközösítésébe esnek. A második dekrétum név szerint felsorolta azokat a békepapokat, akiket a püspökök 1951 után állami nyomásra helynökké vagy irodaigazgatóvá neveztek ki, őket is elmozdításra ítélte, és újbóli hivatalba helyezésüket szentszéki engedélyhez kötötte.¹⁴ E két rendelkezés tehát azokat az egyházi személyeket hozta nehéz helyzetbe, akik az elmúlt években lojális magatartásuk alapján állami támogatással kerültek jelentősebb egyházi funkciókba, vagy a papi békemozgalmában vezető szerepet vittek. Ez komolyan megrengette az állam katolikus egyházban gyakorolt „személyzeti politikáját”. A folyamat megakadályozása érdekében Horváth János, az 1957 és 1959 között csupán minisztériumi főosztályként működő Állami Egyházügyi Hivatal vezetője „eligazította” Grósz József kalocsai érseket: a hi-

¹³ MNL OL XIX–A–21–d–0022–1/1971. Az Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH) feljegyzése Óvári Miklósnak, az MSZMP KB titkárának a Vatikánnal folytatandó tárgyalásokról. Bp., 1971. február 11.

¹⁴ Az első dekrétum hivatalos szövegét lásd: *Acta Apostolicae Sedis*, 49. (1957) 38–39. A második dekrétum nem jelent meg az AAS-ben. A dekrétumok szövegét közli *Salacz Gábor*: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). München, 1988. 188–189.; továbbá: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: KFL) I.1.c. Grósz József perszonális iratai – vegyes iratok, 1957. Gépelt másolat, rajta piros betűkkel rápecsételve: „KOPIA”. A latin szövegek hátoldalára Grósz érsek a következő utasítást jegyezte: „*Lemásolni Pannonhalma kivételével az Ordináriusok számára és elküldeni nekik. Aztán Helynök Úr fordítsa le az Egyházügyi Hivatal számára. II. 12. J. é.*” – A hatóságokhoz küldött fordítást lásd: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O–13.405/2. 220–221. fol. A dekrétumok kiadásáról Mindszenty is értesült, mert annak kópiáját megkapta az amerikai követségen (Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára [a továbbiakban: MAL] 026. dosszié, „Egyházi intézkedések 1956–57-ben.” MFN 8239, L-3187).

vatal nem veszi tudomásul a jóváhagyása nélkül eszközölt személycseréket. Nyomatéku és egyfajta retorzióként 1957. március 24-én kiadták az 1957. évi 22. törvényerejű rendeletet, amely megszigorította az egyházi állások betöltésének korábbi rendjét, példátlanul beavatkozva az egyházak, kivált a katolikusok életébe, amennyiben a kisebb vidéki plébánosi és kápláni állások kivételével minden papi állás betöltését állami hozzájárulástól tette függővé, ellehetetlenítette ezzel a kinevezések kánonilag szabályos rendjét. Végül állami nyomására Grósz érsek, valamint a székesfehérvári, csanádi, győri, esztergomi és hajdúdorogi ordináriusok a pápai dekrétumok törlését kezdeményezték. Kérésüket a Szentszék 1957. június 22-én elutasította, majd július 8-án Grósz érseket megfedte a békemozgalom és a Hazafias Népfront támogatásáért. Végül a Zsinati Szent Kongregáció, látva az addigi intelmek hatástalanságát, 1957. július 16-án felszólította a politikai szerepet (1953 óta országgyűlési képviselőset) vállalt papokat, hogy hat hónapon belül mondjanak le, különben automatikusan az Apostoli Szentszéknek különleges módon fenntartott kiközösítés hatálya alá kerülnek.¹⁵ Azt a három békepapot — Beresztóczy Miklóst, Máté Jánost és Horváth Richárdot —, akik a tiltás ellenére nem váltak meg parlamenti mandátumuktól, 1958 februárjában a Szentszék a beígért kiközösítéssel sújtotta.¹⁶ Bár a kiközösítés nyilvánosságra hozatalához a magyar hatóságok nem járultak hozzá, azok ettől még az egyházi jog szerint hatályba léptek. Időközben Máté János papképviselő betegsége miatt 1963-ban már nem jelöltette magát, helyette — a pápai fenyíték tudatában — Várkonyi Imre prépost, a kalocsai egyházmegye kanonokja vállalt képviselői mandátumot, akire így szintén vonatkozott a pápai dekrétum.

E három békepap kiközösítés alóli feloldása évek óta a magyar tárgyalófél szívügye volt, mindezidáig sikertelenül. Cheli nunciatúrai tanácsos eleinte még az 1970. május 14-ei tárgyaláson is — Mindszenty nevét ki sem ejtve a száján — a már korábban ismert szentszéki álláspontot közölte: akár illetékes püspökük, akár a püspöki kar útján, de először a dekrétummal sújtott papok kérjék a Szentszéktől feloldozásukat és vállalják az engedelmességet. A Szentszék ez esetben feloldja az érintettek büntetését. Ha mindez megtörtént, akkor a Szentszék visszaadja a magyar püspököknek a 139. kánon 4. paragrafusa¹⁷ alapján 1957-ben megvont jogot, hogy engedélyezhessék papjaiknak a politikai tevékenységet (ami a mindennapokra lefordítva nem kevesebbet jelentett,

¹⁵ Acta Apostolicae Sedis 49. (1957) 637. 25446/D. sz. dekrétum.

¹⁶ Acta Apostolicae Sedis 50. (1958) 118. (A dekrétum keltét a szakirodalom általában 1958. február 2-ára datálja, a hivatalos közlöny viszont február 15-én jelent meg.) A korabeli iratok az említett pápai döntéseket egységesen 1957-es dekrétumokként említik.

¹⁷ Az 1957. július 16-ai dekrétum értelmében Magyarország bizonyos tekintetben pápai tilalom alá esett. A hatályos (1917-es) egyházi törvénykönyv 139. kánonjának 4. §-a szerint „Törvényhozó szenátorok, vagy követek, kiket *képviselők*nek is hívnak, tiszttségét ne keressék, se el ne fogadják a Szentszék engedélye nélkül azokon a helyeken, ahol pápai tilalom van; ugyancsak ne kíséreljék meg más helyeken ordináriusuk és ama hely ordináriusának engedélye nélkül, ahol a választás le fog zajlani.” Kánonjogi kódex. Kézirat gyanánt, h. n., é. n. 112.

minthogy beléphetnek a Magyar Szocialista Munkáspártba, és abban akár vezető szerepet is vállalhatnak). A magyar fél ezt a megoldási módot kizárta, mivel abban az állami szolgálatra kész papok bűnösségének beismerését és megálázását látta, holott — álláspontja szerint — ők csupán a Vatikán súlyosan hibás, diszkrimináló döntésének áldozatai. Helyette az eljárási sorrend időbeli és logikai felcseréléséhez ragaszkodott: előbb a Szentszék szüntesse meg a „magyarországi különleges állapot”-ra vonatkozó minősítést és adja vissza a püspököknek 1957-ben megvont jogait, ami alapján a püspöki kar, illetve a püspökök rendezhetik az egyházi büntetéseket, amelyeket a Szentszék tudomásul vesz. E feltétel hallatán Cheli finomított eredeti javaslatán: az érintettek feloldozásukat a püspöki kar elnökétől kérik, aki ehhez hozzájárulást kér és kap a Szent-széktől, és ezzel egyidejűleg a püspökök megvont jogait is visszaadja: azaz ezen-től joguk lesz hozzájárulni a papjaik politikai tevékenységéhez, beleértve a képviselői mandátumok vállalását is.¹⁸ Ezt már elégedetten nyugtázta a magyar delegáció, de abba nem ment bele, hogy a kiközösítés feloldását és a püspökök jogait korlátozó intézkedés megszüntetését az 1957. évi 22. tvr. visszavonásával vagy módosításával összekössék. Ám kilátásba helyezte, hogy viszonzásul a dekrétumügy kedvező megoldásáért nyitott más kérdések megvitatására is.

A finom diplomáciai ténclépések végül is meghozták a várt eredményt. 1970. szeptember 2-án Ijjas József kalocsai érsek mint a püspöki kar elnöke kérmezte a pápánál a dekrétumok érvényességének megszüntetését. A választ az 1970. október 6. és 11. közötti újabb magyar–szentszéki tárgyalásokra időzítették, amikor a hivatalos magyar delegációtól függetlenül (?) ugyancsak Rómában tartózkodó Ijjas József érseknek a Vatikáni Államtitkárságon átadtak két dokumentumot, mindkettőt Jean Villot francia kardinális, vatikáni államtitkár írta alá. A 6690/70. számú, 1970. október 7-ére datált irat nyugtázta a magyar katolikus püspöki kar elnöke kérvényét, és — a májusi egyeztetéssel teljes összhangban — hozzájárult, hogy az illetékes ordináriusok Beresztóczy Miklóst, Horváth Richárdot és Várkonyi Imrét feloldják a kiközösítés alól. A másik, ugyancsak 6690/70. számon iktatott, de egy nappal későbbi keltezésű irat hosszasan kifejtette, miért is kényszerült a Zsinati Szent Kongregáció az 1957. július 16-ai megszorító dekrétum kiadására: azért, mert a papság politikai tevékenysége nehezen fér össze a pasztorális és lelki feladatokkal. A magyarázkodásként és kioktatásként egyaránt értelmezhető bevezető után a Szentszék a magyar katolikus püspöki karra bízta, hogy a papok politikai tevékenységének tilalma alól a jövőben felmentést adjon, illetve a későbbiekben az illetékes püspökökhöz utalta a Szentszéknek fenntartott kiközösítések feloldását. Ezt a lépést 13 év elteltével annak ellenére megtette, hogy eredeti elvárásai nem érvényesültek, mert a kiközösítettek nem mondtak le képviselői mandátumukról és nem gyakoroltak bűnbánatot. A látszat ellenére Róma mégsem hajtott szolgai módon fejet a magyar elvárások előtt. Némi tárgyalási muníciót tartalékolva ugyanis — és ezt nem jelezte előre — *záradékot* fűzött a rendelkezé-

¹⁸ MNL OL XIX-J-1-j KÜM/Vatikán 160, 00505/7/1970. (87. doboz). Feljegyzés a Vatikán megbízottaival folytatott eddigi megbeszélések tapasztalatairól. Bp., 1970. június 16.

sekhez, miszerint *nyilvánosságra hozatalukat és végrehajthatóságukat mindaddig elhalasztja, „amíg a Szentszék ehhez kifejezett hozzájárulását nem adja.”*¹⁹ Ennek értelmében sem a püspöki kar tagjai, sem az érintettek nem szerezhettek róla tudomást, szemben a politikusok szűk körével, akik viszont haladéktalanul megkapták a rendelkezések olaszból fordított szövegét.

A záradékolási „szépséghiba” dacára az 1957. évi pápai dekrétumok visszavonását az Állami Egyházügyi Hivatal illetékesei „az elveiben következetes, módszerében rugalmas” egyházpolitika jelentős eredményének értékelték, ami pozitív hatással lesz a papi békemozgalomra, mert „zavart, elkeseredést, további polarizációt okoz az egyházi reakcióban”. A markánsan új helyzetben milyen alternatíva előtt állt a magyar fél? Egyik lehetőségként az elzárkózás kínálkozott minden szentszéki tárgyalás előtt mindaddig, amíg a záradékot nem oldják fel. Ez egy zsaroló pozíciót és türelemjátékot feltételezett, de előbb-utóbb számítani lehetett a zárolás megszüntetésére. Az idő múlásával viszont leértékelődtek volna az eddig elért eredmények, nem szólva a kezdeményezési lehetőségek lenullázódásáról. Másik lehetőséget a tárgyalások folytatása jelentette a záradék feloldásáról és az 1957. évi 22. tvr. módosításáról. Ezt ugyancsak elvették, mondván, „pozícióink kedvezőbbek annál, hogy e megoldást válasszuk és alkudozásba bocsátkozzunk.” Az ÁEH elemzői végül egy harmadik — az előző kettőt kombináló — megoldásra hajlottak: megállapodást kötni az egyházi állásokhoz szükséges állami hozzájárulás új módozatairól, de anélkül, hogy közvetlen kezdeményező lépést tennének az ominózus záradék feloldása érdekében.²⁰ Ezzel az iránnyal újabb évekre prolongálták a magyar-szentszéki tárgyalások tematikáját. Rövid távon a magyar politika ettől kezdve nyíltan ugyan nem, de áttételesen mégis a záradék feloldásának elérésére koncentrált. A Rómának leginkább fontos püspöki és segédpüspöki kinevezésekről is csak ez esetben volt hajlandó tárgyalni, érdekeltége is ezért fog élenkülni a Mindszenty-ügy megoldásában. Ha látszólag nem is fűzték fel az elemeket — a kiközösítést visszavonó záradék feloldását, az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet módosítását és Mindszenty kiengedését az országból — egy „adok, hogy adj” cserebere láncolatra, az összefüggés mégis tagadhatatlan.

VI. Pál pápa és Péter János külügyminiszter találkozása

A 80. életéhez közeledő, 15 éve a budapesti amerikai követség épületében élő Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek ügyének megoldásához elégtelen volt a magyar-szentszéki tárgyalások ténye. Ezek akkor is mentek

¹⁹ MNL OL XIX-J-1-j KÜM/Vatikán 160. 00505/14/1970. (87. doboz). Az ÁEH 0022-7/h/1970 sz. alatti jelentése a Vatikánnal folytatott tárgyalásokról. Bp., 1970. október 22. 1. és 2. sz. mellékletként az Egyházi Közügyek Tanácsa 6690/70. sz. két iratának fordítása az aláíró nevének feltüntetése nélkül. Lásd még: MNL OL XIX-A-21-d-0022/2/1971. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának előterjesztése a Politikai Bizottságnak a magyar-vatikáni tárgyalásokkal összefüggő néhány egyházpolitikai kérdésről, 1971. április 14.

²⁰ MNL OL XIX-J-1-j KÜM/Vatikán 160. 00505/14/1970. (87. doboz). Az ÁEH 0022-7/h/1970 sz. alatti jelentése a Vatikánnal folytatott tárgyalásokról. Bp., 1970. október 22.

volna tovább a maguk medrében, ha Mindszenty viaszmerevségű sorsa nem vált át eleven és megoldandó kérdéssé, legfeljebb más ütemben és másként. Újabb, immár végérvényes lökést VI. Pál pápa személyes közbelépése adott.

A két világhatalom közötti feszültség enyhülése és a békés egymás élés egyik apró következményeként és jeleként 1971. április 16-án 11 órakor VI. Pál — hivatalosan természetesen nem Mindszenty sorsának rendezése miatt — fogadta Péter János magyar külügyminisztert, akit nem tekinthetünk egy sablonos pártkatonának a politikai apparátusban, hiszen református lelkész és egy ideig püspök is volt. Érkezésekor a Vatikán Állam bejáratától kezdve a pápai rezidenciáig svájci gárdisták álltak dízsorfallal. Kommunista kormány hivatalban lévő tagja még nem részesült ilyen megtiszteltetésben! Személyében nem az Állami Egyházügyi Hivatal, egy politikai végrehajtó szerv vezetőjéről volt szó, hanem egy kiemelt kormányhivatal első emberéről, ami azt a látszatot kölcsönözte, hogy a vitás kérdéseket a diplomácia eszközével igyekeznek megoldani.

A társalgás négy szemközt, franciául, az első pár percben még állva folyt, a pápa ezt követően kínálta helyet a vendégét. Előbb olyan átfogó nemzetközi kérdéseket érintettek, mint a béke és a leszerelés. Majd az 1964-es részleges megállapodás utáni magyar egyházi viszonyokról esett szó, amit a pártpropaganda a konszolidálódás időszakaként kommunikált, amelyben „a magyar katolikus egyház megtalálta helyét a szocializmusban”. A pápa legelső és legnagyobb horderejű kérdésként Mindszenty bíboros helyzetét említette, mondván, hogy „őneki évek óta ez egyik legnagyobb gondja”, de úgy gondolja, hogy a magyar kormánynak is. Mindszentyt „a történelem áldozatának” nevezte, akiről tudja, hogy „nagyon nehezen kezelhető ember, nagyon nehezen érthető meg sok ténykedése”. Utalt arra, hogy az Egyesült Államoknak a legkényelmetlenebb a helyzet, „el se tudjuk képzelni — mondta —, hogy őt milyen sokszor kérte már az Egyesült Államok, hogy valami módon oldja meg ezt a kérdést”.²¹ Péter János felkészülten és mégis személyesen reagált, ő is abnormálisnak jellemezte a helyzetet, ami ellenkezik mind az egyházzal, mind az állam rendjével, sőt az Egyesült Államok nemzetközi jogi felfogásával is (utalva arra, hogy az amerikai jog valójában nem ismeri a menedékjogot). Fejtegetésére VI. Pál pápa váratlanul bejelentette, hogy vállalja a magyar kormány részéről évek óta hiába kért feltételt: bármennyire Magyarországon is szeretne maradni Mindszenty, inkább kihoznák az országból, „valahol kolostorban helyezik el, és *megfelelő egyházi rendszabályokkal, kellő súllyal megtiltják neki a nyilvános szereplést*”.²²

²¹ MNL OL 288. f. 5/552. ó. e. 43–49:45–46. fol. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának. Bp., 1971. április 19. Eredeti, Péter János külügyminiszter aláírásával. (Teljes szövegét lásd: Mindszenty és a hatalom. Szerk.: Ólmosi Zoltán. Lex Kft., Bp., 1991. XXV. sz. dokumentum. Újraközölte Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Szent István Társulat, Bp., 2005. 407–411.) Ugyanerről további dokumentum: MNL OL XIX–J–1–j KÜM/Vatikán 160. 00458/2/1971. (102. doboz). Jelentés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának a VI. Pál pápánál tett látogatásról. Bp., 1971. április 20. Gépelt másodlat, Péter János külügyminiszter sk.

²² MNL OL 288. f. 5/552. ó. e. 46. fol. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának. Bp., 1971. április 19. Eredeti, Péter János külügyminiszter aláírásával. (Kiemelés a szerzőtől – B. Ma.)

Ilyen nyilatkozatot eddig a pápa soha nem tett! Most felemelt egy láthatatlan sorompót ahhoz, hogy végre mindegyik félnek elfogadható megoldás születhesen, akár a történetben érintett főszereplő személyes elképzeléseinek háttérbe szorítása árán is. A külügyminiszter — vérbeli diplomataként — nem mutatott repeső örömet, csupán bárminemű konkrét javaslat „jóakarató tanulmányozásáról” biztosította a pápát, holott az elhangzott ígéret *teljes diplomáciai sikert jelentett*. Az audiencián Mindszenty egyéni sorsától elkülönítve érintették a kiközösítési záradék feloldását és az ominózus 1957. évi 22. törvényerejű rendelet kérdését is. Péter elzárkózott a két tétel összekapcsolásától, de megengedően hozzáfűzte, hogy „ha ők a dekrétumot visszavonják, számunkra bizonyára megkönnyíti a törvényerejű rendelet végrehajtásával való foglalkozást”. Erre a pápa óvatosan továbblépett: „ő nem akarja junktimba hozni a két kérdést, de az egyidejűség indokolt lenne”.²³ A találkozást kommentáló sajtóhírek továbbmentek a valóságnál: egyenest megegyezésről és Mindszenty rehabilitálásáról beszéltek, amit a magyar elhárítás a szentszéki keleti politika tudatos aláásásának minősített, mivel a bíboros rehabilitálásának elmaradása garantáltan csak csalódást okozhat.²⁴

A külügyminiszter jelentését az MSZMP Politikai Bizottsága 1971. április 21-én megvitatta, együtt a magyar-szentszéki tárgyalásokkal összefüggő egyházpolitikai kérdésekről készült előterjesztéssel. Ez egyfelől megismételte az Állami Egyházügyi Hivatal 1970. október 22-ei jelentéséből már ismert alternatívákat: elzárkózás vagy tárgyalás. Ugyanakkor a c) pont alatt jegyzett, elfogadni javasolt módozatban csekély hangsúlyeltolódás történt, mert világosan kimondta, hogy a cél az 1957-es dekrétumokat hatálytalanító dokumentumok záradékának feloldása. Ezt közvetett módon kell elérni: „a magyar egyházak (nemcsak a katolikus) vezetőivel megállapodást kötni az egyházi állásokhoz szükséges hozzájárulás új módozatairól, amit a Vatikán kénytelen figyelembe venni s a záradékok feloldására kényszerítheti anélkül, hogy közvetlen kezdeményező lépést tennénk ez irányban.”²⁵ Az előterjesztés megvitatásakor a PB tagjai leginkább azt firtatták, hogy Péter János pápánál tett látogatása befolyásolja-e az elképzeléseket. A külügyminiszter megpróbálta elejét venni az aggodalmaknak, mire Losonczi Pál emlékeztette, hogy a pápa a püspöki és érseki kinevezések állami függetlenítését szeretné elérni, ezért a maga részéről ellenezte a 22. tvr. megváltoztatását. (Péter csak több hozzászólás után korrigálta Losonczit: a pápa csupán azt kérte, hogy a püspököknek és érsekeknek ne kelljen előzetes hozzájárulást kérni ahhoz, hogy plébánosokat kinevezhessenek.) Óvári Miklós, Pullai Árpád, Nyers Rezső, Aczél György, Fehér Lajos, Kállai Gyula és Biszku Béla viszont pártolták az előterjesztésben javasolt c) módozatot.²⁶ Mivel

²³ Uo. 47. fol.

²⁴ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 8. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. május 25.

²⁵ MNL OL 288. f. 5/552. ó. e. 51–52. fol. Előterjesztése a magyar-vatikáni tárgyalásokkal összefüggő néhány egyházpolitikai kérdéssel. Bp., 1971. április 13. Katona István, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjének aláírásával.

²⁶ MNL OL 288. f. 5/552. ó. e. 151–156. fol. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. április 21-én megtartott üléséről.

az ominózus törvényerejű rendelet a kinevezések konkrét módozatait illetően kétoldalú megállapodások megkötését írta elő (ami némi kapkodásról árulkodik), remek érv kínálkozott arra, hogy miért választják el a magyar püspöki kar és a kormány közötti tárgyalásokat a Szentszékkal való tárgyalástól. Ráadásul ezáltal az előírások enyhítése a legcsekélyebb presztízsveszteség helyett is csak előnyre válthat, hiszen ékesen bizonyítja a szocialista állam és az egyházak közötti javuló viszonyt. Pullai — holott nyilván nem értesülhetett Cheli személyi elképzeléséről — mellékesen azt is megjegyezte, hogy König érseket, aki többször „saját szakállára” cselekedett, jobb lenne kikapcsolni a Mindszenty-ügy „realizálásából”. Péternek viszont az volt a benyomása, hogy a pápa Königet tartja olyan személynek, akinek „valamilyen pszichológiai hatása van Mindszentyre, s rajta keresztül a pápa el tudja érni Mindszentyt, hogy kimenjen”.²⁷ Mégis mind több jel mutatott arra, hogy nem König lesz a kulcs a zárban, és nem ő fogja kinyitni Mindszentynek a szabad világ kapuját. Ám ez csupán egy volt a tisztázásra váró kérdésekből, de legalább ettől kezdve tényleg felgyorsultak az események.²⁸

Tárgyalási hullám – 1971. május

1971 márciusára számították, mégis csak május 4-én és 5-én folytatódtak a hivatalos államközi tárgyalások, ezúttal Budapesten. (A csúszást tárgyalási torlódás okozhatta: ez idő tájt ugyanis intenzív lengyel-szentszéki egyeztetések zajlottak.) Giovanni Cheli és Gabriele Montalvo szentszéki megbízottak tárgyalopartnerei most is Miklós Imre és Orosz József voltak. Amikor a Mindszenty-ügyre kanyarodtak, Cheliék leszögezték — amivel Miklósék is messzemenően egyetértettek —, hogy az nem akadályozza a magyar-szentszéki viszony javítására irányuló törekvéseket, de bizonyos problémák megoldását tagadhatatlanul késlelteti. Ilyen problémának minősítették *a)* az esztergomi főegyházmegye vezetésének normalizálását; *b)* a püspöki konferencia elnöki tisztének betöltését; *c)* egyes egyházi és vallási ügyeket, amelyeket a Szentszék csak a Mindszenty-ügy megoldása után kezdeményezhet; *d)* a katolikus közvéleményre gyakorolt hatást, hogy létezik egy akadályoztatott bíboros. Miután körbejárták a nehézségeket — főképp Mindszenty kiszámíthatatlanságát —, Cheli ismertette megoldási javaslatukat, ami a magyar fél nem kis megrökönyödésére megegyezett egy évvel korábban már vázolt szentszéki elképzeléssel.²⁹

²⁷ Uo. 156. fol.

²⁸ Az 1971-es év amerikai forrásaiból lásd *Somorjai Ádám*: „His Eminence Files.” American Embassy, Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen. Követségi Levéltár, 15 (1971). METEM, Bp., 2008. és 2. javított kiadás, 2012; *Somorjai Ádám–Zinner Tibor*: Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai. Századok 144. (2010) 1. sz. 143–196. (Megjegyzés: munkánk során az eredeti forrásokkal dolgoztunk, de a jegyzetekben a levéltári fellelhetőség megnevezése mellett feltüntetjük a „His Eminence Files...” c. kötetben elérhető iratok adatait is – B. Ma.)

²⁹ Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal volt elnökének hagyatéka – Szigeti Jenő egyetemi tanár, adventista lelkész tulajdonában. (A továbbiakban: Miklós Imre-hagyaték.)

Történt ugyanis, hogy amikor magyar–amerikai diplomáciai kapcsolatokat 1967-ben nagyköveti szintre emelték, Mindszenty elhatározta, hogy tiltakozása jeléül elhagyja a diplomáciai védettséget nyújtó menedékét.³⁰ A roppant kínos helyzetet végül König érsek oldotta meg, ügyesen közvetítve VI. Pál pápa személyes kérését. A kialakult szituációval összefüggésben 1967. október 14-én Agostino Casaroli pápai prelátus, az Egyházi Közügyek Tanácsának jogelődjének, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának helyettes titkára egy emlékeztetőt adott át Magyarország római nagykövetének, amelyben tolmácsolta a pápa kívánságát: a bíboros kapjon lehetőséget az ország elhagyására. Cserébe kész volt a funkciót gyakorló püspökök közül teljes jogú apostoli kormányzót kinevezni az esztergomi érsekség élére, amihez a magyar politikusok ragaszkodtak. Emellett hajlandónak mutatkozott latba veti befolyását, hogy Mindszenty — de csak miután elhagyta az országot — ne avatkozzon bele a magyar egyház életébe, ne tegyen semmilyen nyilatkozatot és tartózkodjon minden olyan tevékenységtől, amely ellenséges a magyar kormánnyal szemben.³¹ *1967 őszére tehát lényegében már elkészült az a foratókönyv, amihez visszatérve Mindszenty 1971-ben elhagyta a követséget.* A megállapodás akkor megdőlt, mivel a Szentszék nem kívánta az emlékeztetőben írottakon túlmenően, feketén-fehéren vállalni a Mindszenty jövődő magatartását korlátozó magyar garanciafeltételeket. És persze az sem siettette a kivitelezést, hogy Mindszenty maga is újra meg újra átgondolta az ország elhagyásának feltételeit, vergődve a távozás és maradás dilemmája között.

A felmelegített 1967-es javaslatra 1971-ben is hasonló válasz érkezett: Budapest egyértelmű szentszéki kötelezettségvállalást várt el. A helyzet csak látszólag volt azonos. A tárgyalások VI. Pál pápa Péter János külügyminiszternek tett kijelentéseinek köszönhetően most mégiscsak előbbre haladtak. A magyar fél a pápa megnyilatkozását úgy értékelte: „alkalmazni akarja a garanciák biztosítására az egyháznak azokat a törvényeit, amelyek kizárják a kötelezettségvállalások megsértését. Mindszenty a pápa alattvalója és érvényesíteni lehet a pápai primátust.”³² Miklósék határozottságukat erősítendő elővették a régi érvet is: Mindszenty hatályos elítélés alatt áll és törvényellenesen tartózkodik egy másik állam területén. Minderre Cheli lényegében most sem mondott mást, mint amit 1967-ben Casaroli: ha Mindszenty elfogadhatónak tartja a magyar

„Emlékeztető a Vatikán képviselőivel folytatott budapesti tárgyalás első napjáról (1971. május 4-én).” 2–3. fol. (Ezúton fejezzük ki köszönetünket Szigeti Jenőnek, amiért lehetővé tette az iratok tanulmányozását – B. Ma.)

³⁰ A kialakult helyzetről és forrásairól lásd *Adriányi G.*: A Vatikán keleti politikája i. m. 65–78; *M. Szebeni Géza*: A Mindszenty-ügyek 2. rész. Magyar Szemle, Új Folyam XVIII. 2009/1–2.; *Somorjai Ádám*: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty III. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III. Tanulmányok és szövegközlések. Vol. III/2. METEM, Bp., 2012. 297–308.

³¹ Mindszenty és a hatalom i. m. 126–127. XXII. sz. dokumentum. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály. Javaslat a Politikai Bizottságnak a Mindszenty ügyben folytatandó tárgyalások irányelveire. Bp., 1967. október 19.

³² Miklós Imre-hagyaték, „Emlékeztető a Vatikán képviselőivel folytatott budapesti tárgyalás első napjáról (1971. május 4-én).” 6. fol. (Kiemelés az eredetiben.)

kormány által kért garanciát, a megállapodás parafálható. A megoldás meggyorsítása érdekében másnapra, május 5-ére a Szentszék megbízottai írásban is elkészítették tervezetüket.

Az első tárgyalási nap ezután a Villot-záradék feloldásáról folyt. Azt a Szentszék kész volt ellenszolgáltatás nélkül megtenni és ezzel életbe léptetni az 1957. évi dekrétumok hatálytalanítását, „ha a Kormány az 1957. évi 22. tvr. gyakorlatában olyan »könnyítéseket« vezet be, amely a Szentszék számára e lépést lehetővé teszi.”³³ Láthattuk, a magyar politikusok részéről már e nélkül is megvolt a hajlandóság erre a gesztusra. A sorrendiséget meglepő módon nem tették presztízskérdéssé, talán mert az 1971. évi parlamenti választások már április 25-én lezajlottak, azaz nem volt aktuális tétje a kiközösítés visszavonásának, ráadásul a három „feketebárányt” ismét képviselővé választották. A vázolt tartalom azonban Cheliék szerint távol állt attól a minimumtól, amit a Szentszék kért, hogy megtehesse és igazolhassa a záradék feloldását. Minimumként pedig nem igényeltek többet, minthogy a városi, járási és megyei székhelyek plébánosi és szemináriumi tanárok kinevezéséhez ne legyen szükség állami hozzájárulásra.

Legelőbb — megelőzve a papképviselek kiközösítésének feloldását — ezen a téren történt elmozdulás. Bár a látszatra mindvégig ügyelve, hogy a kétoldalú megállapodás független a szentszéki tárgyalásoktól, valójában mégis azokkal összefüggésben 1971. május 21-én a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a Magyar Katolikus Püspöki Kar — valamint ugyanekkor a református és az evangélikus egyház, május 25-én pedig az izraelita felekezet — között megállapodás született az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet értelmében az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulás módozatainak szabályozásáról.³⁴ Mivel a legnagyobb egyházak mind aláírták a megállapodást, ez azt a benyomást keltette, mintha az egyoldalú állami intézkedést valamilyen „társadalmi fejlődés eredményeként” váltották volna fel a kétoldalú szerződések, holott a mozgástér csekély volt, ahogy a módosítások mértéke is. A katolikus egyház esetében bizonyos ponton a Szentszék minimális kérései alá ment. Azt ugyanis, hogy a szemináriumi tanárok kinevezését ne kössék állami hozzájáruláshoz, nem tartalmazza. Ettől csak a hittudományi akadémiai és teológiai rektorok, dékánok és a középiskolai igazgatók, valamint a városi és járási plébánosok mentesültek, esetükben elegendő lett a bejelentés. A reformnak nemigen nevezhető új szabályozással egyszerűsödött az alkotmányra teendő eskütételi rend: míg korábban egy papnak minden változás esetén esküt kellett tenni, ezentúl csak akkor, ha magasabb beosztásba került. Megjegyezzük: az 1971. június 2-án kihirdetett 23/1971-es kormányrendelet, miközben jogszabállyá emelte ezeket a kétoldalú megállapodásokat, az azokon kívül rekedt egyházak és felekezetek — mint például az unitárius, baptista, metodista, adventista egyház vagy a Szabadegyházak Tanácsához tartozó kisegyházak — eseté-

³³ Uo. 9. fol.

³⁴ A megállapodások teljes szövegét lásd *Balogh Margit–Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. kötet. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. 1111–1117.*

ben szigorított, és rájuk is kiterjesztette az előzetes állami hozzájárulás megszerzésének kötelezettségét.

Minden fogyatékosága ellenére is Budapest szémszögéből a magyar katolikus egyházal — és nem a Szentszékkel — kötött megállapodás taktikai lépésként bevált, mert így Róma is lépni kényszerült. Már a távozási tárgyalások dandárjában, 1971. július 15-én az Apostoli Szentszék Egyházi Közügyek Tanácsa feloldotta a három békepap kiközösítését hatálytalanító és a papok politikai tevékenységének engedélyezését az illetékes püspökökhöz visszazármasztató rendelkezések záradékait. Ennek ténye azonban még ekkor sem került nyilvánosságra. Taktikai megfontolásból ugyanis abban állapodtak meg, hogy a két korábbi, záradékolt irat helyett új, az előzőekkel egyező, de immár záradék és dátum nélküli okmányt küldenek Ijjas József kalocsai érseknek, hogy majd ő lássa el azzal a keltezéssel, amely a nyilvánosságra hozatal napjával megegyezik.³⁵ Hogy mennyire politikai és nem egyházi „belügyről” volt szó, azt az a körülmény is érzékelteti, hogy a szentszéki rendelkezést nem közvetlenül Ijjasnak, hanem Magyarország római nagykövetének nyújtották át, majd a levelet Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal frissen (1971. május 16-án) ki-nevezett elnöke adta át a címzett Ijjas érseknek. A publikálást addig halogatták, amíg nem szűnt meg annak kockázata, hogy belezavar Mindszenty távozásának gondosan szőtt folyamatába. Ez a dátum 1971. október 1-je lett. A záradék visszavonása az MSZMP értékelése szerint egyet jelentett a Mindszentyvel szemben álló, „haladó politikai vonalat követő” papok egyházi rehabilitálásával.³⁶ Kétségtelenül jótékonyan hatott a Mindszenty-ügy megoldására, holott nem volt deklarált előfeltétel, olyannyira nem, hogy a szentszéki képviselők biztosították a magyar felet: ha bármely okból megghiúsulna Mindszenty távozása, akkor is nyilvánosságra hozható lesz a békepapok kiközösítéséről szóló 1957-es dekrétumok visszavonásáról szóló döntés.

Visszakanyarodva az 1971. május 4–5-ei magyar-szentszéki tárgyalásokhoz, a második napon Cheliék valóban előterjesztették a megkötendő megállapodás alapelveit: „1.) A Szentszék kész megoldani Mindszenty József ügyét. 2.) A Magyar Kormány hozzájárul, hogy Mindszenty elhagyhassa az országot és Rómába utazzék. A Vatikán, illetve a pápa mindent megtesz majd, hogy Mindszenty ne tegyen nyilatkozatot és ne folytasson majd a kormánnyal szemben ellenséges tevékenységet és ne avatkozzék a magyar egyház ügyeibe. 3.) Az ügy megoldásával egyidejűleg a pápa a jelenleg is püspökként funkcionáló főpapok közül betöltött szék mellé Esztergomba apostoli kormányzót nevez ki. 4.)

³⁵ MNL OL 288. f. 5/560. f. 12. fol. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak a Mindszenty-ügyről. 1971. július 23. Eredeti, aláírt. Teljes szövegét lásd: Mindszenty és a hatalom i. m. XXVII. dokumentum.; ugyanitt 16. fol. Aczél György 1971. július 26-ai feljegyzése Kádár Jánosnak: „Ezzel egyidejűleg [1971. július 23.] az Ijjas érseknek címzett levelet is átadták az 1957. évi pápai dekrétumok feloldásáról. A levelet Miklós Imre elvtárs ma délben adja át Ijjas érseknek.”

³⁶ MNL OL 288. f. 5/560. ó. e. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak a Mindszenty-ügyről. 1971. július 23. Eredeti, aláírt. Teljes szövegét lásd Mindszenty és a hatalom i. m. XXVII. dokumentum.

Mindszentynek — mielőtt elhagyná az országot — lehetőséget kellene biztosítani, hogy elbúcsúzzék egyházmegyéjének papjaitól és pásztori dokumentumban híveitől.”³⁷

A Szentszék 1967-es javaslatán alapuló tervezet nem nyerte el Miklós Imréék tetszését, abban sok bizonytalanságot és homályos kérdést láttak. Ugyanakkor hiányolták, sőt nélkülözhetetlen feltételként kezelték a garancia-vállalás régóta szorgalmazott *egyértelműségét és osztatlanságát*. Utóbbin azt értették, hogy az Apostoli Szentszék, pontosabban személyében a pápa vállalja a feltételek betartását, amit nem oszt meg Mindszentyvel, azaz nem teszi függővé a bíboros magatartásáról. Nyilvánvaló, hogy nem bíztak a magyar főpap ígéretében, ha sikerülne is azt valamilyen módon kicsikarni. Azt viszont többször is elismételték, hogy részükről a Szentszék megbízottja vagy megbízottai bármikor és bármennyiszer érintkezhetnek Mindszentyvel, anélkül, hogy az Mindszenty és a magyar kormány közötti bármilyen tárgyalásra utalna. Ezért még ahhoz sem ragaszkodtak, hogy ezekről az eszmecserékről tájékoztatást kapjanak. Kerek-perec csupán Mindszenty elbúcsúzását tagadták meg egyházmegyéje papságától és híveitől. A szentszéki megbízottak minderre következetesen reflektáltak, a lényegi kérdésként kezelt garanciákat illetően most sem mondtak más, mint hogy a pápa a tervezetben foglaltakon felül többet nem biztosíthat. Azt is elismételték, hogy Mindszentyt nem kényszerítheti a pápa jelenlegi helyének elhagyására, és nem feltételezhetik szószegését, amennyiben kötelezettséget vállalna a garanciák betartására.

Az persze kiderült, hogy Cheliék nem kívánnák szerepeltetni Mindszenty korlátozását a megállapodásban, ahogy az is, hogy a cenzúra vagy szilencium kérdésében ragaszkodnak az érintett beleegyezéséhez. „A Szentszék csak Mindszenty beleegyezése — jóváhagyása — után vállalhatja a garanciákat” — hangsúlyozták.³⁸ Ezzel vitatkozva Miklós Imre felidézte VI. Pál Péter Jánosnak mondott szavait: Mindszentyt valamelyik római kolostorban helyeznék el és „megfelelő egyházi rendszabályokkal, kellő súllyal megtiltanák szereplését”, amihez a Szentszék *minden feltétellel* rendelkezik. Az érdemi különbség abban állt Cheliék tervezete és VI. Pál — legalábbis Péter János által hallani vélt — kijelentése között, hogy utóbbi szerint Mindszentyt *kötelezik* a garanciák vállalására és betartására, míg a tervezet szerint csupán *igyekeznek* Mindszentyt *meggyőzni és befolyásolni*. Elsőre Cheliék mentegetőztek is: „arra hivatkoztak, hogy nem volt alkalmuk és lehetőségük, hogy megismerjék a pápa említett állásfoglalását”, de végül nem láttak valódi ellentmondást a pápa kijelentése és az általuk előterjesztett javaslat között. Szerintük VI. Pál is nyilván úgy értelmezte megjegyzését, hogy a megoldásnak ez a módja is csak akkor lehetséges, ha megkapják Mindszenty beleegyezését a garanciák vállalásához. Akár kolostorban helyezik el, akár másutt, még a pápa sem tilthatja meg, neki hogy különböző személyekkel érintkezzen.

³⁷ Miklós Imre-hagyaték, „Emlékeztető a Vatikán képviselőivel folytatott budapesti tárgyalás 2. napjáról, 1971. május 5.” 2. fol. (Szóáthúzás az eredetiben.)

³⁸ Uo. 5. fol.

Patthelyzet látszott kialakulni. Az 1967-es tervezet 1971-ben visszalépésnek tűnt. A tárgyalásról készült emlékeztető áthúzva ugyan, de tartalmazza: „nem tudunk miről tárgyalni”. Hogy ezen a ponton mégsem álltak fel a tárgyalóasztaltól, az elsősorban Cheli rugalmasságának köszönhető. Ismételten magyarázta a tervezetet, a hangsúlyt immár arra helyezve, hogy sem az 1967-es, sem mostani anyag nem végleges, csupán kiinduló dokumentum a további tárgyalásokhoz. A magyar fél is jóindulatról tett tanúbizonyságot, azt javasolta, hogy tájékozódjanak VI. Pál említett állásfoglalásáról és annak tükrében vizsgálják meg, lehetséges-e új megoldást tartalmazó javaslatot előterjeszteni. Miklós Imre elbizonytalanodására egy apróság utal: a jegyzőkönyvben előbb rögzítette, majd áthúzta azt az eshetőséget, hogy „külügyminiszterünk nem pontosan értelmezte VI. Pál álláspontját”.³⁹ Végül mindkét fél a folytatás ígéretével tért vissza a saját térfelére. Amikor Péter János külügyminiszter május 13-án találkozott Puhan amerikai nagykövettel, bizalmasan — már amennyire két diplomata tárgyalására érvényesíthető a bizalom szó — elárulta neki, hogy ő mit mondott a pápának az egy hónappal korábbi fogadáson, és hogy Cheliék nem hoztak új megoldási javaslatot. Puhan természetesen azonnal jelentette Washingtonnak, és szerinte Péter olyasmit ismert el, amit korábban magyar vezetők soha: „a bíboros éppúgy problémát jelent a magyar kormánynak, mint nekünk. Korábban a magyar vélekedés az volt, hogy Mindszenty csak az amerikaiaknak probléma.”⁴⁰

Egyeztetések a szentszéki megbízottak és Mindszenty József között – 1971. június-július

Majd két hónap telt el, amikor 1971. június 23-án VI. Pál pápa megbízásából ismét Budapestre jött Franz König bíboros érsek, majd a következő napon két újabb szentszéki küldött érkezett: a már jól ismert Giovanni Cheli nunciatúrai tanácsos, valamint Zágon József, az 1949 óta Rómában élő pápai prelátus, aki 1967-ben még követségi maradásra buzdította a bíborost, ám már akkor is racionális és méltó érvet szolgáltatott neki hazája majdani elhagyásához. König a rangot, Cheli a szakértelmet, Zágon a magyar paptestvért képviselte. König szerepe ezúttal protokolláris: tapintatosan előkészítette a terepet, és előre jelezte Mindszentynek Cheli és Zágon küldetését. Mindszenty kiinduló hozzáállása változatlan: legszívesebben haláláig a követségen maradna, egy csen-

³⁹ Uo. 9. fol.

⁴⁰ Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. 0700Z sz. távirat a budapesti amerikai követségről a külügyminisztériumnak. Bp., 1971. május 14. (Szövegét közli: FRUS Vol. XXIX. i. m. 275–277. Tartalmilag egyező forrás: NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 4. H. E. File, July–December 1970. Memorandum Péter János külügyminiszter és A. Puhan nagykövet találkozásáról, 1971. május 13. Szövegét angolul közli *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 68–70.; Tartalmilag szintén idézi *Somorjai Á.*: Sancta Sedes 1967–1971. Vol. III/2. i. m. 329.

gőt is azért vezettetett be hálósobájába, hogy ezen jelezhesse, ha gyóntatót kér, mielőtt visszaadná lelkét a Teremtőnek.⁴¹ Vajon sikerült-e áthidalniuk a májusi államközi tárgyalások kardinális pontját és megszerezték-e Mindszenty beleegyezését a távozáshoz, beleértve a garanciák vállalásához? Míg a kérdés első felére határozott, addig második felére csak bizonytalannal igennel felelhetünk.

Cheli és Zágón három alkalommal, június 25-én, 26-án és 27-én találkoztak a nagykövetség épületében Mindszentyvel. (Ezután Zágón még egyszer júliusban és kétszer szeptemberben jön Mindszenty miatt Magyarországra.) A pápa kimondottan megtiltotta, hogy azt mondják Mindszentynek: ő sürgeti távozását.⁴² Tapintattal, mégis határozottan kellett eljárniuk. Úgy, hogy *a végső döntést maga Mindszenty hozza meg*. Cheli udvariasan átadta a pápa ajándékát, az új breviárium első kötetét, tolmácsolta Jean Villot bíboros államtitkár és Agostino Casaroli érsek üdvözlését, majd távozott. Az érdemi tárgyalás Zágónra hárult, aki eszes és ügyes követnek bizonyult. A siker érdekében nem dicsekedett tárgyalásaival az Állami Egyházügyi Hivatallal,⁴³ és a Cheli által javasolt tárgyalási módszerrel ellentétben — aki a pápának azt tanácsolta, hogy állítsa kész tények elé Mindszentyt, és egyszerűen rendelje Rómába⁴⁴ — Zágón érvekkel győzködte a bíborost. Mindezt nagyon finoman kellett tennie, úgy, hogy szavai ne tűnjenek ultimátumnak és ne sértsék a bíboros érzékenységét. Ecsetelte a Szentatya aggodását, amelyen könnyíteni szeretne a bonyolult kérdéskör megoldásában való közreműködéssel. Az előrehaladott korral, betegségekkel, a szükséges kúrákkal és kezelésekkal bonyodalmak járnak, sebészi beavatkozás pedig aligha képzelhető el a követségen. Méltatta Mindszenty hősieségét, majd épp ezen a ponton lendült át érvelésbe: vértanúsága kopik meg, ha továbbra is a követségen marad. „A világ feledékeny és a követségen való tartózkodást nehezen tudja az Egyházért való szükséges áldozatként értékelni — mondotta. Ezzel szemben a Szentatya olyan megoldásra gondol, mely Eminenciád áldozatát új fénybe helyezi, hogy a világ közvéleménye előtt erkölcsi jelentőségében még inkább növekedjék, érdemeiből semmit ne veszítsen, hogy példaképül szolgáljon az egész Egyház számára.”⁴⁵ Zágón mérlegének egyik serpe-

⁴¹ MAL 41. dosszié, 2. ő. e. „Mindszenty Rómában” c. dosszién belül az emlékiratok részletei között „A személyi küldött” c. gépelt iraton Mindszenty kézírásos jegyzete.

⁴² „Cheli has confirmed this. He told the charge the Pope expressly forbade him and Zagon to quote him as urging Mindszenty to leave.” Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. A budapesti amerikai követség 1107 sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumnak, 1971. június 25. Szövegét angolul közli Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 116–118.

⁴³ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 23. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. szeptember 15.

⁴⁴ Zágón József pápai prelátus levelei Mons. Kada Lajos vatikáni diplomatához, 1971. augusztus 8. és szeptember 10. Idézi Adriányi G.: A Vatikán keleti politikája i. m. 99., 115.

⁴⁵ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Puhán nagykövet levele John A. Bakernek az amerikai külügyminisztériumba, 1971. július 8., melléklet: Pro memoria a háromnapos (június 25–27.) megbeszélés első két napjáról. (Angol és magyar nyelven.); MAL 061/a.

nyőjébe az „elfeledett ember”, a másikba az egyházért szenvedett és újabb keresztet vállaló, mártír egyházfő képe került. Mindezzel rámutatott a helyzet valóságára, hogy Mindszenty maga is lássa távozása előnyeit.

A bíboros azon kérdésére, hogy milyen áron kellene elhagynia a követséget (esetleg hazáját), négy feltétel hangzott el. Ezekben nemcsak az 1971-es év addigi egyeztetéseit, hanem az 1963 óta folyó tárgyalássorozat legfőbb elemeit sűrítették össze. Ilyen mindjárt az *első feltétel*, amely szerint Mindszenty esztergomi érseki és prímási minősége érintetlen marad, de az abból eredő jogai és kötelességei felfüggesztődnek, és többé nem foglalkozhat az ország és az esztergomi főegyházmegye ügyeivel, ahol helyette a jövőben „sede plena” apostoli adminisztrátor kormányozna. Mindszenty megköszönte érseki és prímási minőségének meghagyását, de joghatóságának felfüggesztését Magyarország területére csak „*élszóval*” vállalta, és kérte, hogy ezt írásban ne kapja meg senki, még az új apostoli kormányzó sem, a bécsi Pázmáneum pedig névleg a fennhatósága alatt maradjon. A „*sede plena*” („betöltött székkal”, vagyis egyházjogilag betölti azt, de fizikailag távol van érseki székétől, azaz nincs üresedés) megoldást ellenezte, továbbra is az „*impeditus*” („akadályoztatott”) minőségéhez ragaszkodott, ahogy neve mellett 1949 óta ez szerepelt az *Annuario Pontificio* (Pápai évkönyv) köteteiben. Nyilván azért, mert az „*impeditus*” megjelölésben a politikai akadályozottság is kifejeződik. Ehhez képest a „*sede plena*” neutrális, teljesen elfedi — vagy inkább elkeni — a helyzethez vezető folyamatot, azt is jelentheti, hogy például gyógykezelésen tartózkodik külföldön, és az alatt apostoli adminisztrátor vagy káptalani helynök vezeti „*sede plena*” az egyházmegyét.

A *második feltétel* a jelenlegi tartózkodási hely, és „ha a körülmények úgy kívánják”, az ország elhagyása volt, amelyről sem nyilatkozatot, sem körlevelet nem adhat ki. Mindszenty ezt igen alaposan át kívánta gondolni, de azt máris kijelentette, hogy amennyiben a távozás mellett dönt, akkor a Pázmáneumban kíván letelepedni. (Tehát a leendő lakhely megválasztása e pillanattól tudott volt.) Nyilatkozatot tenni nem kíván, de az egyház érdeke a közvélemény korrekt tájékoztatása. Zágon természetesen nem látta akadályát, hogy Mindszenty egy levélben kifejtse a pápának saját érveit, de a közvéleményt a Szentszék sajtószolgálat tájékoztatná. A feltételes mód udvarias tudomásulvételt takart, a bíboros nem is vitatkozott, csupán a szövegezésbe kérte bevonni a Rómában élő magyar papok közül a vele szemben ülő Zágon Józsefet, valamint Magyary Gyulát és Csertő Sándort.

A *harmadik feltétel* szerint Mindszenty új helyzetében sem szóban, sem írásban tesz olyan nyilatkozatot, amely zavarná az Apostoli Szentszék és a magyar kormány viszonyát, vagy sértené a magyar kormányt és a népköztársaságot. Mindszenty reagálásából e pontnál már határozottan kiérezhető az inge-

dosszié, „Írások a deponitívóval kapcsolatban”, 9. o. e. Pro memoria gépelt másolata. Az első két nap emlékeztetőjét magyarul többen is közölték, először *Adriányi Gábor*: Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget? In: Mindszenty József emlékezete. Szerk. *Török József*. (Studia Theologica Budapestinensia, 13.) Bp., 1995. 81–85.

rültség. Teljes rehabilitációt igényelt, a kommunista magyar rendszert sem tárgyalófélként, sem megnyilatkozásai bírójaként nem fogadta el, esetleges feltételeit visszautasította. (Mindszenty vagy nem hitte, hogy a feltételrendszer egyeztetett lenne a magyar kormánnyal, vagy figyelmeztetésnek szánta kijelentését.) Az elvárt hallgatással kapcsolatban kizárólag a Szentszék illetékességét fogadta el annak megítélésére, hogy véleménynyilvánításai vagy cselekedetei ártanak-e vagy sem a szentszéki–magyar kapcsolatoknak. Ezzel a megjegyzésével Mindszenty *áttételesen elfogadott egy szentszéki cenzúrát* és megígérte, hogy kerül minden olyasmit, amely keresztené a Szentszék lépéseit, miközben az a magyarországi egyház helyzetének javítására törekszik. Az Apostoli Szentszék illetékességének emlegetése eldönti azokat az utólagos kételyeket, hogy *tudott-e egyáltalán Mindszenty a hallgatásról mint feltételről*. Egyértelműen tudott, csak annak mélységét és tartalmát nem tárták fel előtte részleteiben, részben taktikai megfontolásokból, részben mert magának az államtitkársági apparátusnak sem volt sokkal több sejtelme a kivitelezésről. Hogy ez a politikai kérdésekben való teljes szilencium vállalását is jelentette volna, arra csupán Cheli nunciatúrai tanácsos szavai utalnak: „a bíboros már szavát adta, hogy nem beszél többé a magyar politikai helyzetről”.⁴⁶ (Ahogy külföldi útjai során mondott beszédekben valóban a tőle elvárhatóhoz képest visszafogottan fog beszélni.) Tán Mindszenty maga sem gondolt bele, ezért érinti majd később oly érzékenyen az elvárással való szembesülés, és írja majd a pápának: tévedés arra következtetni, hogy ő kész lett volna publikációit és nyilatkozatait a kommunisták kívánságainak megfelelően egy előzetes cenzúrának alávetni.⁴⁷ Ami a feltétel betartásának szentszéki garantálását illeti, ez még javában érelődött. Zágon most még nemigen beszélhetett erről Mindszentyvel, a második, júliusi egyeztetések során is csak esetleg. Látni fogjuk: a Szentszék is csak egy hónap múlva, július 21-én, amikor már felelősséggel meg meri tenni, akkor adja majd írásba a magyar félnek a garanciavállalást. Ám legkésőbb az egy hónapos római tartózkodása alatt a bíborosnak is tudomására hozták, hogy a Szentszék biztosítékot vállalt magatartására. Ezt VI. Pál pápának egy Mindszentyhez írt, 1971.

⁴⁶ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. 4337. sz. távirat a római amerikai nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumnak és a budapesti nagykövetségnek, 1971. július 9. – Cheli ezt később is megismételte, amikor Mindszenty római tartózkodását értékelte: „Számkra az a leglényegesebb, hogy Mindszenty megtartsa a pápának tett ünnepélyes ígéretét (nem avatkozik a magyar egyházi ügyekbe, nem tesz semmit az ország érdekei ellen, nem nyilatkozik, nem publikál). Eddig a szavát tartja.” ÁBTL 3.2.9. R–8–009/1. 96. fol. Feljegyzés, Bp., 1972. január 10. Tárgy: 1971. október 11-ei római nagykövetségi távirat. A kérdésről lásd Somorjai Á.–Zinner T.: Washingtonból jelentjük i. m. 153–154.

⁴⁷ MAL 060. dosszié. Mindszenty József levele VI. Pál pápához. Bécs, 1972. március 10. Németül közzétette Gabriel Adriányi: Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty. (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.) Herne, 2003. 162–165. Magyarul Adriányi G.: A Vatikán keleti politikája i. m. 137–142. és Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008. 140–143.

december 14-én kelt levele igazolja: „Ismeretes előtted az a helyzet [vagy feltétel, megállapodás], amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a *magunkra vállalt felelősség megtartását* is megkívánja [...] könnyen megértheted, milyen nehezen esik Nekünk azon intések és ajánlások *ismétlésére* kényszerülni, amelyeket egyszer már adtunk neked, amikor legnagyobb örömökre, találkozunk.”⁴⁸ Az alkalom, amelyre a pápai levél utal, kevésbé az ünnepi hangulatban telt római érkezés, mint inkább az onnan való távozás pillanata volt. Amikor a pápa 1971. október 23-án közös koncelebrációs szentmiséjük után négyszemközti búcsúbeszélgetésen fogadta Mindszentyt. A pápa szavait Zágón ezúttal nem fordította, a bíboros meg esetleg nem értette egészen pontosan. A kihallgatás után immár Zágón jelenlétében foglalta össze a pápa az elhangzottakat, hogy egyebek mellett arra kérte Mindszentyt: „viselje türelemmel jelen helyzetének nehézségeit és a körülmények által megkívánt korlátozásokat.”⁴⁹ Kétséges, hogy elhagyta volna-e az amerikai követséget, ha a hallgatási feltétel teljes mélységével még ott-tartózkodása, illetve a tárgyalások alatt tisztába jön.

A *negyedik, utolsó feltétel* arra irányult, hogy Mindszenty ne publikálja emlékiratait, azokat végrendeletben hagyja a Szentszékre. Emlékiratai közzétételének korlátozása Mindszentyt sokkal inkább felzaklatta, mint az önként vállalt vagy ráerőltetett szilencium. Az amerikaiak régóta látták, hogy a bíboros ezen a ponton fogható meg és motiválható a távozásra. Meglátásukat igazolja a fejlemények. Igaz ugyan, hogy miután Zágón prelátus megismerte az emlékiratok Magyarország történetét bemutató egyes fejezeteit, nem látta akadályát, hogy a *szöveg egy jelentős része* még a bíboros életében megjelenjen. Engedékenységet egy *értelmezési zavar* magyarázza: az emlékiraton a bíboros ekkor még életműve egészét értette, odasorolva történeti munkáját is, és nem személyes életműtörténetét. (Mindszenty majd csak 1971 késő őszétől osztja munkáját két részre: történeti írásokra és emlékiratokra.) Nyilván nem lett volna ilyen nagyvonalú Zágón, ha a személyes életútja vonatkozó részt is olvasta volna, ami vagy nem készült még el, vagy Mindszenty nem mutatta meg neki, tudván, hogy az a legkényesebb szakasz. Bécsben utólag azt mesélte titkáranak, hogy memoárjából egyik délután felolvasott Zágonnak, „persze nem a legvastagabb-

⁴⁸ Somorjai Á.–Zinner T.: Washingtonból jelentjük i. m. 154. és 172. (E tanulmány 50. jegyzete fontos megállapítást tesz: a korábbi szövegközlések és elemzések a „*conditio*” szót megállapodás helyett helyzetként fordították, és ennek megfelelően értelmezték, holott e kifejezés mindkettőt jelentheti. A történelmi folyamatot figyelembe véve a latin kifejezés értelmezéséhez a megállapodás tartalom passzol.) A levél eredeti példányának levéltári őrzési helye: MAL 060. dosszié, „Levelezés a depositióval kapcsolatban.” MFN 7910, L-2861. VI. Pál pápa levele Mindszenty Józsefhez. Vatikánváros, 1971. december 14. Eredeti, aláírt. (A bíboros egyébként az idézett pápa levél kézhezvétele után indignálódva kérte a vatikáni-magyar megállapodás hiteles szövegét, de azt nem kapta meg. MAL 041. dosszié: „Mindszenty Rómában”. Feljegyzések a követségen, 1971 folyamán. Gépelt, feltehetően az emlékiratokhoz készített kézirat.)

⁴⁹ MAL 020/a. sz. dosszié, I. 14. ő. e. Zágón József prelátus pro memoriája. Róma, 1971. október 23. Gépelt szöveg aláírással. Másolat. Faximilében közli *Mészáros Tibor*: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkáranak napi jegyzetei (1972–1975). S. a. r. Hetényi Varga Károly. Abaliget, 2000.

jából”, azaz nem a politikailag érzékenyebb fejezetekből, hanem „csak a közömbösebb részekből”.⁵⁰ Mindszenty emlékiratai kapcsán ekkor annyit kért, hogy azok — nyilván halála után — Szabó János pápai protonotárius, az Egyesült Államok Indiana államában élő South Bend-i plébánoshoz kerüljenek, akit már 1969-ben felkért emlékiratainak gondozására.⁵¹

A négy feltétel közzlése ki is merítette az első találkozás időtartamát. Úgy tűnt, a megfáradt Mindszenty — elsősorban emlékiratainak biztonságba helyezése érdekében — kész lesz fejet hajtani és elhagyni Magyarországot. Cheli maximálisan bízott is a sikerben, és azt hangoztatta, hogy ott-tartózkodásuk alatt ki kell csikarni a beleegyezést és egy konkrét dátumot a bíborosból, hiszen a pápát nem lehet megvárakoztatni. A nagykövetség dolgozói, akik jól ismerték Mindszentyt, kezdettől fogva kételkedtek abban, hogy ilyen alapvető kérdésben ennyire gyorsan elkötelezné magát, és tartottak tőle, hogy a szentszéki küldöttek túlzottan optimisták.⁵² Így is történt. A második találkozás során Zágon hiába próbált konkrét időpontot kimondatni Mindszentyvel, ő ragaszkodott a gondolkodási időhöz, de megígérte: „nem fogom a döntést egy évig elhúzni”.⁵³

A harmadik napra Zágon elkészítette az emlékeztetőt. Hangsúlyozta, hogy a *döntés szabadsága* Mindszentyé, amit legmarkánsabban a tárgyalás egészét összefoglaló június 27-ei napról készült sorok adnak vissza:

„Összefoglalva a megbeszélésen elhangzottakat, engedje meg, hogy a legfőbb pontokat újra felidézzem:

⁵⁰ Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában i. m. 242. 1972. március 4-ei feljegyzés.

⁵¹ „Volna is kérésem nagy bizalommal. Ezt a szerepet Spellman bíborosnak szántam. De ő elment. Így ellátatlan Emlékirataim átvétele és kiadása ügye. Arra kérem, halálom után azonnal szíveskedjék átvenni, illetőleg kikérni a 4 kötetet és a legkedvezőbb vállalatnak adni honorárium-tárgyalás — több cég felhívása és ajánlata — után.” MAL 31. dosszié, MFN 8574, L-3482. Mindszenty József levele Szabó János South Bend-i plébánoshoz, Keltezés nélkül, autográf. Ennek tartalmilag azonos, 1969. május 13-ára datált tisztázata: NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 4. H. E. File, July–December 1970. Autográf levél fotómásolata. (A NARA alapján szövegét közölte Somorjai Ádám: Miért hagyta el Mindszenty az amerikai nagykövetséget? Magyar Szemle, Új Folyam XX. 2011/7–8. 46–58.)

⁵² „Cheli and Zagon are both prudent men and their judgment as to the progress of their mission should be given due weight. At the same time, given what we know of the cardinal's views, they may have an overly optimistic reading on the situation. It is unlike Mindszenty to commit himself so quickly on so basic an issue...” („Cheli és Zágon mindketten bölcs emberek, és érdemes hitelt adni véleményüknek, hogy megítélésük szerint miként halad küldetésük. Ugyanakkor, ismervé a bíboros nézeteit, lehetséges, hogy túlzottan derűlátóan ítélik meg a helyzetet. Nem jellemező Mindszentyre, hogy ilyen gyorsan elkötelezze magát ilyen alapvető kérdésben...”) Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. A budapesti amerikai követség 1109 sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumnak, 1971. június 27. Szövegét angolul lásd Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 120–122:121.

⁵³ Lásd a 45. jegyzetet.

A Szentatya tökéletesen tiszteletben tartja Őeminenciája szabadságát, meg van győződve arról, hogy Őeminenciája mielőbb megoldja az ügyet az általam elővezetett módon.

Jogos igény, hogy Őeminenciája is elgondolkodjon a megoldáson. Ezt az elmélkedést azonban igen megkönnyíti az a tény, hogy a Szentatya már kifejtette elgondolásait. Nem arról van szó, hogy tévedhetetlen lenne, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy hitünk szerint a Szentatya különleges karizmával van felruházva, a Szentlélek segíti az egyház kormányzásában. Ez nagy segítséget jelent a Szentatya döntéseiben és ítéleteiben.

A Szentatya nehezen értené meg, ha Őeminenciája bizonytalan ideig, akár hónapokig halogatná a döntést. Ez a magatartás nem keltene kedvező benyomást.

Őeminenciája tekintélye olyan szinten áll, mint a Szentszék tekintélye, elválaszthatatlan a Szentatyától, ezért teljes mértékben megbízhat az Apostoli Szentszékben.

Azon gyakorlati kérdésre kitérve, miszerint Őeminenciája költözésre kényszerül, ezzel kapcsolatban minden szükséges segítséget megkap. Ha erre tart igényt, visszatérhetek hozzá két magyar nővérrel, hogy segítségére legyenek. Készen vagyunk arra, hogy Bécsben is segítségére legyünk, így könnyebben lebonyolíthatjuk a költözést.

Ismervén a Szentatya vágyát, a következő ajánlatot szándékozom tenni:

- a) Őeminenciája azonnal tájékoztassa az Amerikai Kormányt, ahogy kívánták.
- b) 10 napon belül visszatérek Budapestre, hogy meghallgassam Őeminenciája döntését.
- c) Az is előfordulhat, hogy a döntés végrehajtását elhalasztjuk 1971. szeptember 1-ig. Mindazonáltal a döntés titokban marad az egyeztetett dátumig.

MINDSZENTY: Egy ilyen rövid határidő erőltetett. Társaim (Beran, Szlipij, Stepinac) sorsára ítélnék. Ez túl sok egy öregember számára, aki ilyen nehéz helyzetben van. Érthetetlen ez a cselekvési mód. Az anyaszentegyház nem járhat el így. A Szentatya meghagyta nekem a döntés szabadságát és szabad lelkiismeretemből nem változtathatom meg a nézőpontomat. Hű vagyok a Szentatyához, de egy hű fiúnak is lehetnek vágyai.

ZÁGON: Csak egy alaposan átgondolt ajánlatról van szó, hogy megkönnyítsük Őeminenciája döntését és az eset megoldását. Nem áll szándékomban kényszeríteni és nem is vagyok felhatalmazva erre. Megígérem, hogy hűen tolmácsolom a Szentatya felé az ezen napokban folytatott beszélgetéseket, abban a reményben, hogy találunk Őeminenciája számára megfelelő megoldást.

MINDSZENTY: Ha döntésre jutok, azt megírom a Szentatyának.

*Zágon József*⁵⁴

⁵⁴ Ahogy azt korábban jeleztük, a szakirodalom — Adriányi Gábor, Mészáros István, Somorjai Ádám munkái — a teljes emlékeztetőből csak a június 25-re és 26-ra vonatkozó részletet közli, nyilván mert csak ez került elő eddig a levéltárakból. *Somorjai Ádám* vi-

Mindszenty vívódott és felettébb izgatta, hogyan igazolja a magyar és a nemzetközi közvélemény előtt távozását az országból. Nem akar úgy feltűnni, mint aki megadta magát a körülményeknek, aki elhanyagolta kötelességét. Az emlékeztetőt — legalábbis emlékiratai szerint — nem is írta alá, holott pontosan rögzítette az elhangzott feltételeket is, és az ahhoz fűzött megjegyzéseit.⁵⁵ Mintha az egyetértésnek még a látszatát is kerülni akarta volna. Valóban így történt? Mindszenty 1974-ben publikált *Emlékirataimban* — ahogy ebben a műfajban általában — a múlt igencsak szubjektív, a leírtak több esetben megbícsaklanak a tényekkel szembesítve.⁵⁶ Kételyünket először Mindszenty bécsi titkáranak, Mészáros Tibornak a naplójegyzetei keltik fel, ezek szerint a bíboros csak haladékat kért, de Zágon távozása után két nappal mégis aláírva küldte el a jegyzőkönyvet Rómába.⁵⁷ Mészáros jegyzeteinél meggyőzőbb, de minden kétséget nem zár ki Mindszenty emlékiratainak egy kiadatlan töredéke. Ebben — némileg összesmosva a júniusi és az azt követő júliusi Zágon-látogatásokat — a következőket írja: „Az Ostpolitik illetén eredménye kínos helyzetbe hozott. Vendéglátóm kifáradt, nehezemre is esett kérni tőle. De amikor az egyik Pro memoria hozott szövege nehezebb volt, mint [azt] az előző tárgyalás után vártam és várhattam, azt nem írtam alá és asztalomon hevertettem. Szorult helyzetemben express ajánlott levélben tudomására adtam Nixon elnök úrnak, hogy a helyzet alakulásától nem mehetek ki és kértem, adjon továbbra is helyet a követségben a korábbi ígéretek szerint. A címzettől nem várhattam gyors választ, de most hamar válaszolt: vigasztalt, ha nehéz is a menetel, nyugodjam meg! Dr. Zágon többször is kiment Bécsbe, és telefonon tárgyalta Casaroli érsek külügyminiszterrel. Dr. Zágon nem tett említést Casaroliról, ezt csak kijövetelem után tudtam meg egyik ismerősömtől. Másnap elélem került *jutott* a Pro memoria. Lehangolt. Így került a sor az elnökhöz írt levélre, de az említett válasza is. Ez persze nem hagyott más lehetőséget, mint az aláírást.”⁵⁸ A pápához június 28-án írt levél tartalmából is ez következik. Abban — mint majd lát-

szont olaszul publikálta a tulajdonába került július 27-ei részt is. Az ő munkája alapján – Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegkiadások. Pro manuscripto, Romae, 2007. 163–164. –, Falussy Lilla fordításában közöljük a magyarul eddig nem ismert szöveget.

⁵⁵ „A személyi megbízott közben megírta a jegyzőkönyvet, s arra kért, hogy azt én is írjam alá. Nem adtam meg a kért aláírást.” Mindszenty József: Emlékirataim. Negyedik kiadás, Szent István Társulat, Bp., 1989. 477.

⁵⁶ A kérdéstről lásd Balogh Margit: Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pásztor naplója. Mindszenty József bíboros emlékiratainak története. Századok, 2012/1. 3–45.; Somorjai Ádám: Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Bp., 2013.

⁵⁷ „Amikor erről először volt szó, Zágonnak azt mondta, hogy elfogadja, de alá nem írja. Rá két nap múlva mégis aláírta.” Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában i. m. 166. 1974. január 10-ei bejegyzés.

⁵⁸ MAL 020/a dosszié, I. 15. ő. e. „Feljegyzés a Zágon Józseffel folytatott tárgyalásokról, 1971.” (A „*jutott*” szót Mindszenty szúrta be a gépelt szövegbe az emiatt áthúzott „került” szó fölé.)

ni fogjuk — már a távozásáról ír, azaz oka fogyottá vált az emlékeztető aláírásának megtagadása. Az amerikaiak azonban még július 8-án is úgy tudták, hogy a bíboros nem írta alá az emlékeztetőt, az ő megkerülésükkel pedig Mindszenty semmit nem tudott kijuttatni az épületen kívülre.⁵⁹

Mivel az emlékiratok kiadására irányuló addigi próbálkozásai rendre kudarcot vallottak, a bíboros pontosan felmérte, hogy publikálásukra, legalábbis még az ő életében, csupán egyetlen lehetőség van: a követség és vele az ország elhagyása. Mindszenty így is csak súlyos lelki küzdelem után szánta el magát a távozásra. De előbb még 1971. június 27-én — a Chelivel és Zágonnal való találkozás közepette — tört angolsággal írt levélben⁶⁰ elpanaszolta Nixon amerikai elnöknek, hogy a Szentszék szeretné megváltoztatni az ő helyzetét. Miután megköszönte az elnöknek, a törvényhozásnak, a kormánynak és az amerikai embereknek a sok figyelmességet, az elnök segítségét kérte a gyötrő és kimondatlanul is megfogalmazott kérdés megoldásában: maradhat-e és maradjon-e tovább a követségen. Megjegyezte, hogy távozása lerombolhatja a reményt, amit ottléte jelentett sok emigráns és „szolga” magyarnak⁶¹ — és ezzel el is árulta, hogy maradásra ösztönző választ remél. A politikai érdekegyezésre tekintettel joggal feltételeznénk, hogy az elnökhöz írt levélről Washington azonnal tájékoztatta a Vatikánt, ám — legalábbis a külügyi apparátus levelezése szerint — ez hetekig nem történt meg, csak akkor, amikor július derekán ismét Magyarországra készülődtek a szentszéki megbízottak.⁶² Pedig felkészülésüket segíthet-

⁵⁹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Puhán budapesti amerikai nagykövet levele John A. Bakernek a washingtoni külügyminisztériumba. Bp., 1971. július 8. Szövegét angolul közli Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 147–148.

⁶⁰ Kissinger elnöki tanácsadó is megjegyezte: „the actual text is rather difficult to understand, since the Cardinal wrote in English”, és ez időnként értelmezési problémát okozott. Nixon Library, NSC Files, Box 828, Name Files, Mindszenty, Cardinal (Apr. 70–May 74) Memorandum az elnök részére, összeállította Henry A. Kissinger, Alexander M. Haig. Fehér Ház [Washington], 1971. július 12.

⁶¹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 4. Cardinal Mindszenty January–June 1971. Mindszenty József esztergomi érsek, Magyarország prímásának levele Richard Nixon amerikai elnökhöz. Bp., 1971. június 27. Gépelt másolat. Szövegét angolul közli Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 130. Magyarul lásd Somorjai Ádám: Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez. 1956–1971. Letters to the Presidents, Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States. METEM, Bp., 2011. 341–342.

⁶² „A Vatikán valószínűleg nem tud a bíboros leveléről, melyet az amerikai elnöknek írt. (...) mi nem mutattuk meg nekik a levelet. Javasoljuk, hogy informálhassuk a Vatikánt a bíboros leveléről az elnöknek, még a Cheli-Zágon utazás előtt.” NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. 4393. sz. távirat a római amerikai nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumba és a budapesti nagykövetségre. 1971. július [dátum nélkül]

te volna az információ, még inkább az amerikai elnök válaszáának várható tartalma.

Alig hogy aláírta a Nixonhoz intézett levelet, Mindszenty már másnap, június 28-án — a nyomásgyakorlás és az ígéretek vegyes elegyének engedve — megírta döntését a pápának: bár szeretne Magyarországon maradni, de kész távozni, amennyiben ez szolgálja legjobban az egyház érdekeit, és magára vállalja élete talán „legsúlyosabb keresztjét”, hogy számkivetésben folytassa vezeklését egyházáért és népéért.⁶³ A levél azonnal elindult Budapestről Rómába, ott Lodge nagykövet asszisztense, Robert F. Illing július 2-án átadta Giovanni Chelinek, aki biztosította, hogy Casaroli érsek még aznap kora délután eljuttatja a pápához.⁶⁴ A történelmi kutatómunkának köszönhetően ma már tudjuk,⁶⁵ hogy a pápának írt levél eredeti fogalmazványát Zágon József vázolta fel valamikor 1971. május 15. és 18. között, felelevenítve egy régebbi, még 1967 novemberében írt levél ősgondolatait. Abban egy roppant fontos szempontra hívta fel a bíboros figyelmét: ha egyszer úgy alakulna, hogy mégis elhagyja a követséget, akkor azt ne politikai okok miatt (mint például a követségre), hanem spirituális szempontok miatt tegye.⁶⁶

A pápának szóló levelet Tomek Vince, a piarista rend generálisa lektorálta és Zágon lényegében készen hozta Budapestre. Az, hogy Mindszenty sajátjaként elfogadta és elküldte VI. Pálnak, egy *döntő változást* mutat szemléletében. Kulcsfontosságú az egész történetben, mert Mindszenty annyi megpróbáltatás után feladta álmát, hogy a rendíthetetlen helytállás szimbólumaként éljen és haljon hazájában, és győzött benne az egyházi engedelmesség. Lelkét azonban kétségek marcangolták, attól félt, hogy áldozata veszendőbe megy, és „hajótörökként” kell távoznia. 15 évet töltött a budapesti amerikai követség épületében. Személye biztonságban volt, de teste-lelke száműzetésben. Az egyre idő-

⁶³ MAL 060. dosszié, „Levelezés a depositióval kapcsolatban.” MFN 7903, L-2854. Mindszenty József levele VI. Pál pápához. Bp., 1971. június 28. Gépelt másolat latinul, rajta kézírással a dátum; ugyanitt magyarul MFN 7904, L-2855. Részleges korabeli közlése L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 29. és *Békés Gellért*: Mindszenty bíboros Rómában. Katolikus Szemle (23. évf.) 1971, 3. sz. 193.; *Mindszenty József*: Emlékirataim i. m. 476.; *Somorjai Á.*: Sancta Sedes 1971–1975. i. m. magyarul: 106–107, latinul: 165–166.

⁶⁴ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Távirat a római amerikai nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumnak és a budapesti nagykövetségnek, 1971. július 3. Szövegét angolul közölte *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 144.

⁶⁵ *Somorjai Á.*: Miért hagyta el Mindszenty az amerikai nagykövetséget? i. m. 46–58.; *Németh László Imre*: Zágon leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975. Szent István Társulat, Bp., 2011.

⁶⁶ NARA RG 59. General Records of the Department of State. Bureau of European Affairs, Office of Eastern European Affairs, Records Relating to Hungary 1941–1971. Entry A-1(5577), Lot 75 D 45, Box 12. Nov. 8, 1956–Dec. 15, 1967. Zágon József magyar nyelvű levele Mindszenty Józsefhez, keltezés nélkül (1967. november 10.). Szövegét közölte *Somorjai Á.*: Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez. Vigilia 75 (2010/7) 548–551.

sebb és betegebb főpap nemcsak fizikai értelemben őrlődött fel, hanem szellemileg is elszigetelődött a valóságtól és a világtól. Vendég volt, szabad volt, mégis rab – mintegy ötezer-ötszáz napon át. Egy zárt közösségben élt, ahol nem viselkedhetett magánemberként, mert mindvégig tartotta magát ahhoz, hogy ő ott is az egyházat, sőt a nemzetet képviseli. És ezt a terhet tovább cipelte a vasfüggöny túlsó oldalára is. A pápához írt levelet Mindszenty kivételesen lepecsételt, zárt borítékban kérte továbbítani, amit az amerikaiak meg is tettek. Nem meglepetés, hogy másolatban a szöveg mégis rendelkezésükre állt, és így — bár ahogy a nagykövet írta „nem vagyunk tapasztalt latinosok” — megtudták, hogy a bíboros egyebek közt azt írja benne: *döntött, és elhagyja a követséget*.⁶⁷ Tizenöt éve vártak erre a beleegyezésre! Cheli nunciatúrai tanácsos annyira biztos volt a sima ügymenetben, hogy legkésőbb augusztus közepére datálta a távozást, de július végét sem tartotta kizártnak, és már az utazás technikai részleteivel kezdett foglalkozni.⁶⁸ Szemmel láthatóan nemigen számolt sem a bíboros, sem a magyar partner akadékoskodásával. A követségiak azonban a bíborost jobban ismerve még a távozása előtti napokban is bonyodalmaktól tartottak és féltek, hogy egy váratlan fordulat meghiúsítja az egész akciót. A francia nagykövet is megírta egyik jelentésében, hogy az ír származású és katolikus amerikai ügyvivő bevallotta neki: a feszültségek nyomása alatt eljutott arra a pontra, hogy sajnálja, amiért a bíboros nem hajtotta végre néhány évvel ezelőtti tervét, és nem adta át magát a magyar hatóságoknak.⁶⁹ A követségi időszak lezárása szempontjából roppant kényes hetek voltak ezek.

Bár a pápa iránti engedelmség fegyelme nem tette kétségessé a végeredményt, az aggodalom mégsem volt alaptalan. Egy alkalommal Mindszenty amerikai magyar újságokból kivágott újságcikkeket küldött Zágonnak. Az egyik szerint — hivatkozva a jól értesült *L'Express* párizsi hetilapra — VI. Pál pápa elvben megállapodott a „magyarországi kommunista kormánnyal abban, hogy Mindszenty József hercegprímást állása alól felmenti.” Tette ezt a cikk szerint akkor, amikor áprilisban fogadta Péter János külügyminisztert. A hír valótlan volt, ám ettől még tört döfött a távozás súlya alatt vergődő Mindszentybe, ráerősített abbéli gyanakvására, hogy valami titkos megegyezést kötött a magyar kormány és a Szentszék az ő kiviteléről. „Belém nyilallott a gondolat: mozdulatommal én lennék János Kádár öröme? [...] Ezért jöttem én a világra? Javíta-

⁶⁷ FRUS Vol. XXIX. 283. 1225Z sz. távirat a budapesti amerikai követségről az amerikai külügyminisztériumnak, 1971. június 29. Interneten <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d118>

⁶⁸ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. 4337. sz. távirat a római amerikai nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumnak és a budapesti nagykövetségnek. Róma, 1971. július 9. Szövegét angolul közli *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 150–151.

⁶⁹ AMAE AD Série: Europe, Hongrie, versement aux Archives (1971–juin 1976), boîte 3330, dossier Questions religieuses (1 janvier 1971–30 juin 1976), „Cardinal Mindszenty”. 800-813. sz. beérkező távirat. Bp., 1971. október 4.

nék ezzel az Egyház helyzetén?” – kérdezte Zágontól.⁷⁰ Kétségeit csak fokozta, hogy az amerikai elnök válasza bő két hetet váratott magára. Mindszenty ezalatt valóban azon mesterkedett, miként maradhatna a pápának írt beleegyezése ellenére mégis a követségen. Puhan nagykövet épp attól tartott, hogy elnöki válasz hiányában a bíboros csak húzza az időt, és feljogosítva érzi majd magát, hogy bizonytalanságban hagyja az érkezésüket már beharangozott Chelit és Zágont. Legalábbis ez volt a benyomása, amikor július 12-én reggel bő húsz percet beszélgetett Mindszentyvel, aki maró kritikával illette a Szentszék Kelet-Európával kapcsolatos politikáját. Puhan még sosem látta ennyire nyersnek és keserűnek a bíborost. Meglátása szerint óriási nehézségeket okoz neki a Szentszék elvárása, hogy hagyja el az országot. „Az is lehetséges — mert nagyon furfangos ember —, hogy megpróbálja megszerezni támogatásunkat a Vatikán ellenében a döntéséhez, hogy marad. És megvan a veszélye, hogy azt mondja majd, az amerikaiak küldték el őt.”⁷¹ A nem is irreális opciók miatt Puhan sürgette az elnöki választ, és vérbeli diplomatához méltóan azt tanácsolta: az elnök fejezze ki elégedettségét, amiért elősegítheti a bíboros távozását és elhatározását. Az elnök tanácsadói nyomban jelentették Nixonnak: a budapesti követség szerint érkezett a döntő pillanat, és meg kell erősíteni a bíboros döntését, hogy elhagyja az épületet.⁷² Másnap a nagykövet magyar kollégáit is tájékoztatta, hogy hajszálon függ a döntés: hajlandó-e távozni vagy sem.⁷³ A következő napok mindegyikének külön jelentősége lett. 1971. július 14-én este nemcsak Cheli és Zágón jött ismét Budapestre, hanem az összehangolt erőfeszítéseknek köszönhetően megérkezett a „játszma” két sorsdöntő irata: VI. Pál pápa és Nixon amerikai elnök válaszlevele. Tartalmukról pár óra eltéréssel szerzett tudomást Mindszenty.

⁷⁰ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Mindszenty József levele Zágón Józsefhez. Bp., 1971. július 5. Manuscript, fotómásolat eredetiről. Szövegét közli *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 145.

⁷¹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Puhan nagykövet jelentése a washingtoni külügyminisztériumnak. Bp., 1971. július 12. Szövegét angolul közli *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 157–160. A jelentés összefoglalását Puhan 01217. sz. táviratában is elküldte az amerikai elnöki adminisztrációhoz, eredeti szövegét lásd *a)* uo., *b)* Nixon Library NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential *c)* publikálva: FRUS Vol. XXIX. 284–285.

⁷² Nixon Library, NSC Files, Box 828, Name Files, Mindszenty, Cardinal (Apr. 70–May 74) Memorandum az elnök részére, összeállította Henry A. Kissinger, Alexander M. Haig. Fehér Ház [Washington], 1971. július 12. Tárgy: válasz Mindszenty levelére. (Az iraton pecsét: „The President has seen...”)

⁷³ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Jegyzőkönyv Nagy János külügyminiszter-helyettes, Puhan nagykövet és H. Wilgis tárgyalásáról. Bp., 1971. július 13. Szövegét angolul közli *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 163.

A pápa levele íródott előbb. Egy várható római üzenet hírért, anélkül, hogy kifejezetten a pápához kapcsolták volna, már cseppekben adagolták Mindszentynek, így fokozván feszültségét és nyugtalanságát. Korábban felmerült ugyan, hogy a pápai hírnök egy rangos bíboros — vagy Wyszyński lengyel primás vagy Sebastino Baggio, Cagliari érseke — legyen, végül VI. Pál 1971. július 10-én kelt *Animo penitus commoto tuas obsequii plenas litteras accepimus* kezdetű sorait mégiscsak Cheliék hozták el Mindszentynek, és nyújtották át neki megérkezésüket követően, július 14-én késő este. VI. Pál megrendülten hagyta jóvá Mindszenty megfontolásait, és örömteli várakozását jelezte római megérkezéséig, de nem szabott határidőt, ahogy jövőendő lakóhelyének megválasztását is az érintettre bízta.⁷⁴

Nixon amerikai elnök választát — 15 év alatt Mindszenty leveleire ez volt a második — a pápáénál pár nappal későbbre, 1971. július 14-ére keltezték. Amikor Cheli és Zágón, valamint Gabriele Montalvo tanácsos aznap este a Ferihegyi repülőtérrel az amerikai nagykövetségre ment, Puhán még csak az elnöki válasz hiányát tudta közölni. Bár a szöveget azonnal megtáviratozták Rómába és Budapestre, ide csak 15-én hajnali 2 óra 55 perckor érkezett meg az időeltolódás miatt. Az eredeti levél futárpostai megérkezését természetesen nem várták meg, tartalmát reggel 9 óra 25 perckor ismertették Mindszentyvel (*Miért ilyen későn?* – a köszönömön kívül csupán ennyivel reagált),⁷⁵ félóra múlva Zágonnal, az elkésett Cheli pedig csak 11 órakor szerzett tudomást az elnöki válaszcikorról.⁷⁶ Az amerikaiak ezzel nagyot segítettek Cheli és Zágón rogyadozó pozícióin, hiszen Mindszenty az elnöki válasz hiányára hivatkozva akarta elodázní a határozott választ. Az amerikai elnök nyíltan nem vállalta — és nem is vállalhatta — magára a döntést. Nixon vigasztalásából, és hogy *marasztalás* helyett csupán személyes és az amerikai nép elégedettségét fejezte ki amiatt, hogy a bíboros segítségére lehetett a szükséges pillanatban, amiért nem vár köszönetet, Mindszentynek nyilvánvalóvá vált, hogy immár nem kíváncsi vendég a követségen. Pedig a bíborosnak megküldött levél végleges szövege az eredeti tervezethez képest még finomodott is, és az utolsó bekezdésben eltérnek egymástól: „Most, hogy a budapesti követségről való *távozásra készül*, szeretném, ha tudná, hogy teljességgel megértem, miért kényszerült erre a nehéz és önzetlen elhatározásra” – szövege az első verzió utolsó passzusa, láthatóan teljesen kö-

⁷⁴ MAL 060. dosszié, „Levelezés a depositióval kapcsolatban” MFN 7906, L-2857. VI. Pál pápa levele Mindszenty Józsefhez. Róma, 1971. július 10. Eredeti, latin nyelvű, aláírt. Szövegét fakszimilében közzétette *Adriányi G.*: A Vatikán keleti politikája i. m. 226–228., magyarul és németül közli *Somorjai Á.*: Ami az emlékiratokból kimaradt i. m. 116–117., 117–118.

⁷⁵ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Kézírt napló Cheli és Zágón látogatásáról.

⁷⁶ Uo. A washingtoni külügyminisztérium táviratában küldött elnöki levél margóján Puhán kézírt megjegyzése: „Conveyes to Cardinal Mindsz. 0925, 7/15/71. A[lfred] P[uhán]”, „Briefed Zagon (Cheli delayed) at 10:00 AP”, „Briefed Cheli at 11:00 am AP.” A távirat szövegét angolul közli *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 164–165.

vetve a Puhan nagykövet által ajánlott tartalmat. Ennek helyére végül egy távolságtartóbb és kevésbé árulkodó megfogalmazás került a külügyi apparátus javaslatára: „A jövőjét illető megfontolások természetesen Önre és a Vatikánra tartoznak. Tudom, hogy a döntés meghozatalában Önt és Őszentségét a hit, az egyház érdeke és az Ön Magyarország népe iránti szolgálatát illető aggodalom vezérli. Tökéletesen megértem a döntés meghozatalában rejlő nehézségeket.”⁷⁷ A változás indokára egy tapasztalt nemzetbiztonsági tanácsadó Helmut Sonnenfeldt memoranduma világít rá: Mindszenty távozásáról a pápának írt, és nem az elnöknek.⁷⁸ Azaz amennyiben az elnök válasza a távozásra nem mint a Szentszék szándékára, hanem mint Mindszenty saját elhatározására utal, akkor a bíborosnak is nyilvánvalóvá válik az indiszkrécio: elolvasták a pápához írt, lezárt borítékban elküldött magánlevelét. Jobb esetben „csak” amerikai-szentszéki információcserére gyanakodna. A külpolitikai szakértő egyebek miatt is erős kételkedésének adott hangot, hogy egy elnöki levél megoldaná a problémát, mivel Mindszenty már többször is módosította véleményét, a magyarok meg fura feltételekhez kötik a kiengedését. Ezek figyelembevételével született a diplomatikusabb elnöki válasz.

Már a pápa levele is kétségtelenné tette Mindszenty számára, hogy bele kell törődnie sorsába. Ennek ellenére ismételtén megpróbálta megváltoztatni korábbi döntését, és egy emlékeztetővel hozakodott elő, amelyben a pápához írt korábbi levelét mintegy korrigálva új feltételekről írt, lényegében a kádári egyházpolitika teljes felszámolását követelte távozásáért cserébe. Cheli ezt lehetetlennek nevezte, és öt perc múlva távozott a bíborostól.⁷⁹ Mindszenty lépése logikusan következett személyiségéből. „1) Ha siettetik, elfogja a félelem. Ha meg-

⁷⁷ Az elnöki levél tervezetének szövege a levéltári forrásban: „As you prepare to leave the embassy at Budapest, I should like you to know that I fully understand the reasons that have prompted you to make this difficult and unselfish decision.” Az elküldött levél utolsó bekezdése: „Your decisions of the future are, of course, ones between yourself and the Vatican. I know that in reaching them you and His Holiness will be guided by your faith, by the interests of the Church, and by your concern for its ministry to the people of Hungary. I fully understand the difficulties involved in making your decision.” Nixon Library NSC Files, Box 828, Name Files, Mindszenty, Cardinal (Apr. 70–May 74) 30123. Richard Nixon amerikai elnök levele Mindszenty Józsefhez, Washington, 1971. július 14. Eredeti másodlat. Ugyanitt az aláírt levél másolata is. (Erről további másolat többek között: NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971.); Ugyanitt Helmut Sonnenfeldt (Nemzetbiztonsági Tanács) memoranduma. Tárgy: Csere a Mindszenty bíborosnak szóló elnöki levél szövegében.

⁷⁸ „In any case his decision was conveyed in a private letter to the Pope and not to the President.” Nixon Library, NSC Files, Box 828, Name Files, Mindszenty, Cardinal (Apr. 70–May 74). Helmut Sonnenfeldt (Nemzetbiztonsági Tanács) memoranduma Alexander Haig tábornok részére, 1971. július 9. (Aláhúzás az eredetiben.)

⁷⁹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Feljegyzés Cheli és Zágon látogatásáról, 1971. június 14. 18:45-től július 15. 10:00-ig. Ugyanerről lásd *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 171. és 175.

ijed, gyanakvóvá és csökönyössé válik. – jellemezte őt a követség egyik magyarul is beszélő alkalmazottja. 2) Szerintem mostanra az az érzése, hogy túlvállalta magát. Próbál kiutat keresni – akár úgyis, hogy feltételeket szab nekünk. 3) Kevés emberben bízok, ha egyáltalán bízok valakiben. Amennyiben végül elmegy innen, egyvalakiben vagy néhány emberben olyan gazfickót fog látni, aki őt kipenderítette innen.”⁸⁰ Zágon ezúttal nem tehetett mást, mint határozottan elutasítani a bíboros szempontjait, mert „ha a teljes kérdéskomplexum gyors megoldását conditioként fogjuk fel, ez hatálytalanná tenné a Szentatyához írt levelében kifejtett készségét, hogy jelenlegi tartózkodási helyét feladja”.⁸¹ Azt javasolta, hogy feltételek helyett tényleírást adjon a magyar katolicizmust jellemző megoldatlan kérdésekről, kérvén ezek mielőbbi rendezését, és annak közlését, hogy a bíboros távozása nem jelenti az egyház problémáinak rendezését.

Már csak az elutazási dátumát kellett kicsikarni a bíborosból. Zágon az eltelt háromheti gondolkodási időt több mint elegendőnek vélte, de Mindszenty nem adta be könnyen a derekát. Ezen a ponton Zágonnak is elfogyott a türelme. Az amerikai nagykövetnek elismerte, meggondolatlanul nagy kockázatot vállalt, amikor mint egy torreador „megfogta a bikát a szarvánál, és azt mondta a bíborosnak: Wyszyński a megfelelő utat követte; és minden, a követségen töltött nap csökkenti Mindszenty értékét egyháza számára, és csökkenti annak lehetőségét is, hogy a történelemben az egyház egy konstruktív prelátusaként emlékezzenek meg róla. Ha a bíboros a követségen hal meg, mondta neki Zágon, a történelem majd úgy tekint rá, mint egy tompa észjárású, ostoba alakra [*thick-headed, dickschägel, fool*].”⁸² Meglepetésére és megkönnyebbülésére azonban Mindszenty nem sértődött meg a kritikán. Végül Mindszenty nemigen tehetett mást, mint beleegyezni státusa megváltoztatásába és *saját akaratából* kijelenteni: szeptemberben vagy legkésőbb októberben elhagyja a követséget, és Bécsbe költözik.⁸³ A döntést maga hozta meg, ezt Casaroli is aláhúzta.⁸⁴

⁸⁰ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Clement G. Scerback feljegyzése Puhan nagykövetnek, 1971. július 23. Szövegét angolul lásd *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 193.

⁸¹ Pro memoria, felvéve Budapesten, az amerikai nagykövetség épületében, 1971. július 14-én, du. 7 órakor; 1971. július 16. d.e. 10 óra. Fakszimilében közli *Mészáros T.*: A száműzött bíboros szolgálatában i. m. 185–187:186. Újraközölte *Somorjai Á.*: Egy elfeledett Mindszenty–Zágon Pro Memoria. *Vigilia*, 72 (2007/9) 711–713.

⁸² NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Beszámoló Zágon József és A. Puhan amerikai nagykövet találkozásáról. Dátum [1971. július 15. vagy 16.] nélkül, viszont óra és perc megjelöléssel: 18 óra 20 perc.

⁸³ *Mészáros T.*: A száműzött bíboros szolgálatában i. m. 187.; *Somorjai Á.*: Sancta Sedes 1971–1975. i. m. 113; Nixon Library, National Security Council (NSC) Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. 1450Z. sz. távirat a magyarországi nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumnak. Bp., 1971. július 16.

⁸⁴ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5.

A lényeg tehát július derekára eldőlt. A bíboros végső, igazán méltányosnak nevezhető feltételei a következők voltak: 1) az ország elhagyása előtt meglátogathassa nagybeteg húgát; 2) a közvéleményt megfelelő tájékoztatásuk, azaz távozását ne úgy értelmezzék, hogy a magyarországi egyház problémái megoldódtak; 3) emlékiratai előtte érkezzenek meg Ausztriába.⁸⁵ Az amerikaiak haladéktalanul hozzá is kezdtek a bíboros iratainak kiszállításához. Nem ment teljesen zökkenőmentesen, de sok hezitálás, kezességvállalás, levél- és táviratváltás közepette a legfontosabbakat sikerült már a távozás előtt, szeptember 23-án Bécsbe küldeni.⁸⁶

A megállapodás

Bár Mindszenty biztosra ígérte távozását, hogy ez valóban megtörténjék, az végső soron a magyar kormány rugalmasságán múlt. Amikor Cheli és Montalvo július 16-án késő délután meglepetésszerűen ismét meglátogatták Mindszentyt, azt kérték az amerikai nagykövettől, vesse latba befolyását a magyaroknál az eddigiek elfogadtatása érdekében. Puhán eleget tett a kérésnek, és július 21-én találkozott Péter János külügyminiszterrel, aki addigra hallott már valamit rebesgetni Mindszenty távozási készségéről. A híresztelésre diplomatikusan megerősítést kapott, és a nagykövet reményét fejezte ki, hogy „a Vatikán és Magyarország közt elrendezendő ügyek nagyobb késés nélkül megoldódnak, hogy a bíboros mihamarabb távozhasson. Megjegyezte, hogy ’56 évfordulója előtt érdemes volna ezt lebonyolítani.”⁸⁷ Péter értette a célzást, Puhant gyors intézkedésről biztosította, amint megérkezik a részletes javaslat a Vatikánból. Bizakodva jegyezte meg, hogy a bíboros távozása pozitívan hat majd a magyar–amerikai kapcsolatokra.

Cardinal Mindszenty July–December 1971. A római amerikai nagykövetség 01254. sz. távirata Washingtonnak és a budapesti amerikai nagykövetségnek. Róma, 1971. július 25.

⁸⁵ Mészáros T.: A száműzött bíboros szolgálatában 187; Somorjai Á.: Sancta Sedes 1971–1975. i. m. 112. V. ö.: FRUS Vol. XXIX. 288–289:288. Helmut Sonnenfeldt (Nemzetbiztonsági Tanács) memoranduma az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, Henry Kissinger részére. Washington, 1971. július 23.; NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. 01254. sz. távirat a budapesti amerikai nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumnak és a római nagykövetségnek. 1971. július 15.

⁸⁶ Az iratok és könyvek következő részletét október 30-án, a harmadik és egyben utolsó adagot november 9-én juttatták ki, ennek amerikai forrásaira lásd Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m., kivált a 247, 252–253, 284–285, 288, 293, 295. sz. dokumentumokat.

⁸⁷ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. A. Puhán nagykövet távirata a washingtoni külügyminisztériumnak. Bp., 1971. július 21. és jegyzőkönyv a találkozásról. Szövegét angolul lásd Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 185–187. Ugyanerről lásd továbbá FRUS Vol. XXIX. 288–289:289. Helmut Sonnenfeldt memoranduma Henry Kissinger részére. Washington, 1971. július 23.

A május-júliusi egyeztetések alapján készült, a vatikáni megoldási javaslatot tartalmazó, hárompontos pro memoriát a római magyar követségen július 23-án, pénteken adták át. Szombaton már Budapesten volt, Aczél György hétfőn továbbította Kádár Jánosnak, a párt első titkárának, aki még aznap megnézte és visszaküldte. Ez az anyag lett a Politikai Bizottság másnapi ülésének egyik témája. Elmondhatták, hogy az április 16-án Péter János pápai audienciájával startolt és július 16-án, Cheli és Zágon második nyári egyeztetésével zárult tárgyalások eredményeként vége rögzültek a magyar-szentszéki megállapodás kölcsönösen elfogadható keretei. Vegyük sorra az 1971. július 21-ére datált szentszéki javaslat pontjait (amelynek ismert levéltári példánya még csak hevenyészett fordítás lehet, mert amikor a Politikai Bizottság megvitatja a dokumentumot, a résztvevők ebben nem szereplő részletekre is hivatkoztak).⁸⁸

1.) A Szentszék biztosítja a magyar kormányt, hogy amennyiben Mindszenty József elhagyhatja Magyarországot, tartózkodni fog az ország egyházi életébe való beavatkozástól, ellenséges megnyilatkozásoktól és tevékenységtől.

Ezt tekinthetjük a pro memoria legfontosabb elemének. A garanciák sokat vitatott kérdésében a Szentszék ezúttal már a Politikai Bizottságnak is elfogadható ajánlatot tett: immár *nem* csupán *latba veti* befolyását vagy *törekszik*, *hanem* kimondottan *biztosítja*, hogy Mindszenty „rendesen” fog viselkedni. „Az nem nulla” – ha a pápa és a Vatikán garantál valamit, értékelte Kádár János a biztosítékot. „Az igazi garancia azonban az, hogy a katolikus egyház érdeke is azt követeli: a jelen szakaszban Mindszenty ne legyen zászló!”⁸⁹ A Szentszék vállalását ugyanezzel indokolta Casaroli is: „nem azért [tette], hogy a kormánynak — amelynek még a nevét sem volt szabad kiejteni [Mindszenty előtt] — szívességet tegyen, hanem a Szentszékre és a magyarországi Egyház érdekeire való tekintettel (erről azonban a bíboros nem nagyon vagy egyáltalán nem volt meggyőződve).”⁹⁰ Ez a pont lényegében változtatás nélkül kerül majd be a megállapodás szövegébe.

2) A bíboros elutazása előtt a Szentszék „sede plena” apostoli adminisztrátort nevezne ki, az esztergomi egyházmegye élére, a jelenleg működő püspökök közül. Róma elsőszámú jelöltje — ahogy egyszer már 1968-ban is — Vajda József váci segédpüspök volt. Alternatívaként — a jelenleg működő püspökön kívüli személyekben is gondolkodva — Erdős Mátyás és Szendi József papok nevét említették.

E pont nem csupán szó szerinti tartalma miatt értékes: ez azt is jelentette, hogy Mindszenty *nem mond le* érseki méltóságáról. Láthattuk, a „sede plena” („betöltött székkal”) típusú kinevezést ellenezte a bíboros, a Vatikán javaslata mégis egy székétől távol lévő ordináriusnak tekintette, aki helyett apostoli kor-

⁸⁸ MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. 17. fol. Pro memoria, 1971. július 21.; ugyanerről MNL OL XIX-J-1-j-4-14-00399/13/1971. USA TÜK-iratok, 17. doboz. Feljegyzés Puhán amerikai nagykövet látogatásáról a magyar külügyminisztériumban. 1971. július 31.

⁸⁹ MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. 155. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

⁹⁰ Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Szent István Társulat, Bp., 2001. 154.

mányzó vezeti a főegyházmegyét. Az MSZMP Politikai bizottsága sem ezt képviselte mindig és egyöntetűen az évek alatt, ám most politikai presztízs-okokból kijelentette: „nem igényeljük, hogy Mindszenty elutazása előtt lemondjon esztergomi érseki, illetve prímási tisztéről, elvárjuk viszont — s itt következik az újdonság! —, hogy a Szentszék tegyen kötelező ígéretet — legalább a gentlemen's agreement alapján arra —, hogy legkésőbb 1972. március végéig, amikor Mindszenty betölti 80. évét, nyugdíjba helyezik, és felmentik érseki és ezzel járó prímási tiszte alól.”⁹¹ A vitában Nyers Rezső pontosítást javasolt oly módon, hogy „miután elhagyta Mindszenty az országot, mielőtt nyugdíjazását kéri, az e közötti időben sem avatkozhat bele magyar egyházi ügyekbe.”⁹² Eldőlt tehát, hogy a betegeskedő Szabó Imre püspök, esztergomi apostoli kormányzó helyett új, teljes jogú kormányzót neveznek ki, ettől kezdve a személy kiválasztása került előtérbe. Budapest igazából nem is szorgalmazta a személycserét, hiszen az egyházmegyét addig is apostoli kormányzó vezette, ám ha Róma ezt kéri, nem ellenezte, de csak aktív püspök jöhetett szóba. A magyar politikusok Vajda személyét politikai megfontolásokból nem támogatták, helyette a megbízható Zemplén György, a Központi Szeminárium akkori rektorának nevét dobták be, de Ijjas József kalocsai érsek átmeneti kormányzóságát is elfogadhatónak tartották.⁹³

3) A harmadik pont csupán annyit tartalmazott, hogy *amennyiben a két lényegi pontot elfogadja a magyar kormány, akkor kidolgozzák a kiutazás részleteit is.*

A Politikai Bizottság július 27-ei ülésén ennél bővebben is körbejárták a kérdést. Még egyes szavak hiányának is jelentőséget tulajdonítottak, így annak, hogy a vatikáni emlékeztető nem említi Mindszenty nyilvános szerepléseit. A részletek szórszálhasogatása mellett feltűnő, hogy a *Politikai Bizottság tagjai még nem értesültek Mindszentynek a pápához és az amerikai elnökhöz írt leveleiről!* Holott július 14-én este a pápa, 15-én hajnalban az amerikai elnök válasza is megérkezett.⁹⁴ Persze volt, aki hallotta, hogy Mindszenty egy levelet vár a pápától, de a szerveknek nem volt biztos információjuk róla. Szóba került egy másik levél is, amelyben az őszi színódusra hívnák, de ezt „elégge bizonytalan” — Puhán amerikai nagykövettől eredő — értesülésnek minősítették. Az információhiány nyilván meghatározta a tárgyalási pozíciókat: az amerikai és a szentszéki diplomaták már bizonyosak voltak abban, amiről a magyarok még csak reméltek: Mindszenty ráállt a távozásra, és bírták a garanciákra vonatkozó

⁹¹ MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak a Mindszenty-ügyről. 1971. július 23. Eredeti, aláírt. Teljes szövegét lásd *Mindszenty és a hatalom*. i. m. XXVII. dokumentum.

⁹² MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. 142–199:148–149. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

⁹³ Kádár János a következőképp kommentálta Vajda jelöltségét: „*El tudom képzelni, hogy Vajda vezesse [az egyházmegyét]. Egyébként én nem tudom, hogy ki ez az ember, számomra egy nulla. – Mindszenty valaki.*” MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. 157. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

⁹⁴ Uo. 143–144. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

„ilyen-olyan” beleegyezését is. Mindszenty színódusi meghívása hosszasan foglalkoztatta a PB tagjait, mert az a világtól elzárt, már-már elfeledett bíborosnak rendkívüli szereplési alkalmat adott volna. Így a távozás dátumának megválasztása egyáltalán nem mellékes körülménnyé vált. Biszku Béla jobbnak látta volna, ha Mindszenty kimenetelére csak a színódus *után* kerül sor. Kockázatossága ellenére Komócsin Zoltán viszont épp a színódus *előtti* távozásra voksolt, mert a nagyvonalúságból politikai előny származhat, demonstrálja, hogy a rendszer nem tart Mindszentytől. „Mindszenty ott nem lesz nagy figura, hiszen vele hasonszőrűek lesznek ott, nagyobb emberek, mint ő. Sőt, ő olyan ember lesz, aki elhagyta a nyáját 1956 novemberében, amikor az amerikai követségre ment, most pedig kiment a Vatikánba és részt vesz a bíborosi rangja címén meghívott vendégként a rendezvényen. (...) ha a Vatikán nem akarja betartani a szabályokat, akkor neki nincs szüksége ilyen folyamatban lévő rendezvényre. Ha nem akarják betartani a szavukat, a játékszabályokat, kijátsszák Mindszentyt politikailag velünk szemben, meg tudják tenni... *tartani fogják a szavukat* és színódussal vagy színódus nélkül *nem játsszák ki Mindszentyt. Amit ígérek, meg fogják adni.*”⁹⁵ Kockázata annak lehetett, hogy Mindszenty csöndesnek szánt távozása a színódusra sereglett püspökök révén harsány hírré válik, és ők lesznek a legautentikusabb hírvivői a történéseknek, amiért még csak szószegéssel sem lehet a Szentszékét vádolni.

Komócsin véleményét osztotta Fehér Lajos, Nyers Rezső, Kállai Gyula, sőt a kérdéshez részletesen hozzászóló Kádár János is. Ő úgy vélte, épp a színódusra történő meghívás lesz az, amivel a pápa átvághatja a kimenetel önkéntességének vagy kényszerítésének dilemmáját. Azaz a pápa azt nem írhatja neki, hogy menjen el, de ezzel a meghívással kihívhatják. Kádár rugalmasnak bizonyult, és az egész kérdést nagyobb politikai dimenzióba helyezte. „Az alapkérdés: Mindszenty távozzon el Magyarországról. Ezzel Mindszenty magyarországi pályafutása befejeződött mind politikai, mind egyházi értelemben. Az egyház szabályai szerint nem kormányozhat semmiféle egyházmegyét, ha nem tartózkodik ott. De nem fejeződött be egyházi pályafutása e pillanatban, mert érsek – van ugyan egy ígéret, amit köszönettel tudomásul vehetünk, de nem követelhetjük, hogy fosszák meg érseki címétől Rómában. Ez egy jól hangzó információ a Vatikán részéről. Még kevésbé tudjuk követelni, hogy bíborosi címétől fosszák meg. Amíg él, nem szűnik meg bíboros lenni, hacsak rablógyilkosságot nem követ el valahol Róma mellett.”⁹⁶ Kádár hozzászólása eldöntötte a vitát: a Politikai Bizottság elfogadta a beterjesztett jelentést és annak határozati javaslatait. Az elemzett pontokon kívül leszögezték: Mindszentynek úgy kell elhagynia az országot, hogy kegyelemben részesül. Mindezekért cserébe a magyar fél hozzájárult, hogy Mindszenty József 15 év után elhagyja Magyarország területét.

Eközben a bíboros egyre feszültebben készült a megmásíthatatlanra. Hirtelenjében ezernyi elintézetlen teendője akadt, ezeket mind be akarta pótolni, még terjedelmes emlékiratait is szeretne volna gyorsan befejezni. A segítségére

⁹⁵ Uo. 145–146. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

⁹⁶ Uo. 153. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

rendelt, magyarul is beszélő amerikai diplomata elégedetlenül jelentette a nagykövetnek, hogy „Őeminenciája szárnysegédjének lenni igen bosszantó feladat, ha az embernek más dolga is van. Folyamatosan és a legkülönbözőbb kérésekkel bombáz, ezek néha apró-cseprő ügyek és gyakran egészen összezavarják az embert. De igyekszem mindennel ellátni. (...) A ma reggeli események jól mutatják, mennyire eltávolodott a valóságtól: amikor tájékoztattam, hogy néhány régi könyvet nem lehet kihozni a Széchényi Könyvtárból, megkért, menjek el és fotózzam le őket. Ezt nem tudtam szó nélkül hagyni. Mondtam, hogy nem megyek, és hogy igen gyanús lenne, ha ezt bárki megtenné, valamint nincs is ilyen fényképezőgépünk. Jelenleg könyveket gyűjt a vakok, süketek szervezeteiről és az örültek házairól. Gyanítom, hogy az ezeknek szánt katolikus segítségről ír.”⁹⁷ A biztató haladás után érkező sorozatos kifogások és a távozás időpontjának lebegtetése miatt Cheli nunciátúrai tanácsos már-már kudarcától tartott. Augusztus 18-án már komoly aggodalmát fejezte ki Kiss Oszkárnak, a római magyar nagykövetség első titkárának, mivel meglátása szerint szabadsága alatt nem abba az irányba haladtak a dolgok, mint remélte.⁹⁸ Tartottak tőle, hogy Mindszenty olyan hírt hall, amire hivatkozva visszatáncolhat. Ilyen volt, amikor a BBC hírül adta: Magyarországon öt papot és egy nőt ötvenyi börtönbüntetésre ítélték államellenes tevékenység miatt. Vagy hogy elégedetlen lesz emlékiratainak szállítási módja vagy akár csomagolása miatt. Talán ezért nem látogathatta meg egyetlen unokatestvérén kívül senki még az utolsó napokban sem. Mindszenty leginkább emlékiratai biztonságos kiszállítása miatt aggódott. Azért viszont nagyon. Közölte, ha elvesznek az emlékiratai, akkor az egész élete hiábavaló.⁹⁹ Nem is maradt már senkije: július 28-án egy műtétet követően Anna nevű húga is elhalálozott, az ő meglátogatását szabta egyik feltételül a bíboros.

A nyári szabadságolások alatt csak július legvégén került sor egy említésre méltó találkozásra Puhán nagykövet és Nagy János külügyminiszter-helyettes között. Nagy elmondta, hogy a kormány jó alapnak tekinti a Vatikán javaslatát. „Úgy vélte, hogy a bíboros távozása után visszakerülhet a korona Magyarországra. Ezzel kapcsolatban nem tettem semmilyen ígéretet.”¹⁰⁰ Az ame-

⁹⁷ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Clement G. Scerback feljegyzése Puhán nagykövetnek, 1971. július 20. Szövegét angolul lásd *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 184–185. Magyarul lásd *Somorjai Á.–Zinner T.*: Washingtonból jelentjük i. m.

⁹⁸ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 12. fol. Jelentés. Bp., 1971. augusztus 19.

⁹⁹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Clement G. Scerback feljegyzése Puhán nagykövetnek, 1971. július 28. Szövegét angolul lásd *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 198–199.

¹⁰⁰ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Clement G. Scerback feljegyzése Puhán nagykövetnek, 1971. július 28. Szövegét angolul lásd *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 203–204.

rikai nagykövet jelentése igazolja, hogy a magyar politika komoly reményeket fűzött Mindszenty és a Szent Korona csereszabatságához. A nyári kánikulában így lassan célegyenesbe fordult a magyar-szentszéki megállapodás. A magyar külügyminisztérium elfogadóan válaszolt a Vatikán pro memóriájára: „A magyar kormány kész teljesíteni a kérést.”¹⁰¹

A megállapodás véglegesítéséről Giovanni Cheli és Angelo Sodano szentszéki megbízottak 1971. szeptember 6. és 8. között tárgyaltak a kormány illetékeseivel. Mindenki feszülten várta a végeredményt. A füst Rómában szeptember 6-án, Budapesten 7-én szállt fel: az illetékesek jóváhagyták a megállapodás szövegét és mellékletét. Szeptember 9-én a Szentszék nevében Giovanni Cheli nunciatúrai tanácsos, a magyar kormány részéről Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke aláírták Mindszenty távozásáról a megállapodást (*accordo*), amelynek teljes kétnyelvű szövege a következő:¹⁰²

A C C O R D O

Gli Incaricati plenipotenziari della Santa Sede e del Governo della Repubblica Popolare Ungherese, su iniziativa della prima, hanno condotto trattative a Budapest, dal 6 all 8 settembre 1971. al fine di dare al Cardinale József Mindszenty la possibilità di lasciare definitivamente l'Ungheria.

Allo scopo di creare questa possibilità, le due Parti assumono i seguenti impegni:

- 1.) La Santa Sede assicura il Governo della Repubblica Popolare Ungherese che il Cardinale József Mindszenty, dopo aver lasciato l'Ungheria, si asterrà dall'intervenire sia direttamente che indirettamente, nella vita e negli affari della Chiesa Cattolica in Ungheria, e da dichiarazioni od attività ostili alla Repubblica Popolare Ungherese od al suo Governo.
- 2.) Il Governo della Repubblica Popolare Ungherese acconsente a che, adempiute da parte del Consiglio Presidenziale della Repubblica Popolare Ungherese le formalità necessarie, il Cardinale József Mindszenty, lasci il territorio di Ungheria. Tali formalità saranno specificate in un promemoria.

¹⁰¹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. A budapesti amerikai nagykövetség 01468 sz. távirata Washingtonba. 1971. augusztus 6. Szövegét angolul lásd *Somorjai Á.*: „His Eminence Files” i. m. 208.

¹⁰² MNL OL XIX–J–1–j KÜM/Vatikán 160. 28. tétel, 002428/10/1971. (102. doboz). Viaszpecsétellátott, eredeti, aláírt dokumentum. („Csak a miniszter, vagy az illetékes min. h. utasítására adható ki! Nagy '71. X. 23.” – olvasható a dossziéra tűzve ma is a „szigorúan bizalmas”-nál is titkosabb iratra vonatkozó kezelési utasítás.

- 3.) Dopo che il Cardinale József Mindszenty avrà lasciato il territorio d'Ungheria, tutt'e due Parti dirameranno un comunicato ufficiale conforme all'annesso.
- 4.) In attesa che la questione della sede arcivescovile di Esztergom sia risolta in modo definitivo, la Santa Sede nomina, per la stessa Arcidiocesi, scegliendolo tra i vescovi attualmente in funzione, un Amministratore Apostolico "Sede plena" con gli stessi diritti e le obbligazioni di un vescovo residenziale. (Per tale nomina si procederà nel modo abituale.)
- 5.) Il Cardinale József Mindszenty lascerà il territorio di Ungheria in data da stabilire, accompagnato delle persone che la Santa Sede designerà, con un automobile della Nunziatura Apostolica di Vienna od in aereo, munito di passaporto vaticano. Il viaggio si svolgerà senza interruzioni dall'Ambasciata degli Stati Uniti in Budapest fino a Roma. (O fino alla sede della Nunziatura Apostolica in Vienna.)

Gli Incaricati della Santa Sede e del Governo Ungherese dichiarano all'atto della firma del presente accordo che ambedue i testi sono da considerarsi originali.

Budapest, 9 settembre 1971.

Il plenipotenziario della Santa Sede
Giovanni Cheli
(Giovanni Cheli)

A L L E G A T O

In seguito ad intese intervenute tra la Santa Sede ed il Governo della Repubblica Popolare Ungherese il Card. Giuseppe Mindszenty ha lasciato oggi il territorio ungherese diretto a Roma.

Il presente testo sarà pubblicato alle ore 14 (ora italiana) del giorno in cui il Cardinale Mindszenty lascerà l'Ungheria.

M E G Á L L A P O D Á S

A Magyar Népköztársaság Kormánya és az Apostoli Szentszék teljes jogú megbízottai 1971. szeptember 6–8-a között a Szentszék kezdeményezésére tárgyalást folytatott arról, hogy Mindszenty József bíborosnak megadják a lehetőséget Magyarország végleges elhagyására.

E lehetőség megteremtése céljából a két Fél alábbi kötelezettségeket vállalja:

- 1.) A Szentszék biztosítja a Magyar Népköztársaság Kormányát, hogy Mindszenty József bíboros, miután elhagyta Magyarországot, tartózkodni fog attól, hogy akár közvetlenül, akár közvetve beleavatkozzék a magyarországi katolikus egyház életébe és ügyeibe, ellenségesen nyilatkozzék vagy tevékenykedjék a Magyar Népköztársaság és Kormánya iránt.
- 2.) A Magyar Népköztársaság Kormánya hozzájárul ahhoz, hogy — amint a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa részéről a szükséges intézkedések megtörténtek — Mindszenty József bíboros elhagyja Magyarország területét. Ezek az intézkedések egy Emlékeztetőben közöltetnek.
- 3.) Miután Mindszenty József bíboros elhagyta Magyarország területét, mindkét Fél a melléklet szerinti hivatalos közleményt adja ki.
- 4.) Annak elvártában, hogy az esztergomi érseki szék kérdése véglegesen megoldódjék, a Szentszék ezen főegyházmegyébe a jelenleg működő püspökök közül választva "Sede plena" apostoli kormányzót nevez ki ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel, amelyekkel egy megyéspüspök rendelkezik. (E kinevezés a szokásos módon történik.)
- 5.) Mindszenty József bíboros Magyarország területét egy később megállapítandó időben hagyja el azon személyek kíséretében, akiket a Szentszék kijelöl a bécsi Apostoli Nunciatúra gépkocsiján, vagy repülőgépen vatikáni útlevéllel ellátva. Az utazás megszakítás nélkül történik az Egyesült Államok budapesti követségéről Rómába vagy a bécsi Apostoli Nunciatúra székelyére.

A Magyar Kormány és a Szentszék megbízottai a jelen Megállapodás aláírásánál kijelentik, hogy mindkét nyelvű szöveg eredetinek tekintendő.

Budapest, 1971. szeptember 9.

A Magyar Népköztársaság Kormányának teljes jogú megbízottja

Miklós Imre
(Miklós Imre)

M E L L É K L E T

A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szentszék közötti megállapodás alapján Mindszenty József bíboros ma véglegesen elhagyta Magyarország területét és Rómába utazott.

Jelen szöveg azon a napon 14 óraker (olasz időszámítás) kerül közlésre, amikor Mindszenty bíboros elhagyja Magyarországot.

Az éveken át körüljárt három magyar követelés — Mindszenty szilenciумot fogad, lemond érseki címéről és kegyelmet kér — egyikét sem vállalta önként a bíboros, azok Budapest felől nézve meglehetősen felpuhultak, Rómából közelítve viszont szigorodtak. A szabatos megfogalmazás különösen a feltételek feltétele, a *bíboros magatartásával* kapcsolatos „garanciák” kérdésében tükrözi az álláspontok eltolódását: a Szentszék végül is *biztosította* a magyar kormányt Mindszenty jövőbeni megnyilatkozásait illetően. A többi, addig feloldhatatlannak tűnő, már 1964 óta továbbgördülő ellentét végére is sikerült pontot tenni. A magyar–szentszéki tárgyalások megindulásához (1963) képest módosult az *érseki* címmel kapcsolatos, Mindszenty kiengedésében kezdettől fontos szerepet játszó követelés is. A „sede plena” apostoli kormányzó ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik, amelyekkel egy megyéspüspök. Az esztergomi főegyházmegye kormányzását illetően ezt nemigen értelmezhetjük másként, mint a status quo fenntartását közös megegyezéssel, hiszen 1950. augusztus 16-ától — kisebb időszakot leszámítva — apostoli kormányzók vezették a főegyházmegyét. A távozás pillanatában nem is bolygatták a bíboros által birtokolt megbízatásokat és méltóságokat. *Lemondatására vagy felmentésére a Szentszék semmilyen egyértelmű kötelezettséget nem vállalt!* A megállapodás csak elviekben szól egy majdani „végleges megoldásról”, és csupán a *magyar kormány képviselőjének külön emlékeztetője* rögzítette abbéli bizakodását, hogy „amint arra alkalom nyílik” — és persze ilyennek látszott a 80. életév betöltése — a Szentszék intézkedni fog, hogy Mindszenty formálisan is lemondjon az esztergomi érseki székről. Ezzel persze kötelezettségvállalás nélkül is borítékolva volt Mindszenty érsekprímási tisztségének változása, de csak egy jövőbeni, lebegtetett határidővel. Talán arra gondoltak, hogy majd az idő — tekintve Mindszenty életkorát — megoldja a kérdést?

Még további két kérdést rögzítettek nem a megállapodásban, hanem egyoldalú emlékeztetőikben. A magyar kormány részéről ilyen volt az *amnesztia* ténye. Ez azért is érdekes, mert a Politikai Bizottság szeptember 7-ei ülésén Kádár János még épp arra hívta fel a figyelmet, hogy egy tárgyilagos, de közös kommuniké értékesebb, mint egy egyoldalú, ám az amnesztiát is kidoboló hír. „A belső megállapodásban ott szerepel a tény, és az a fontos! (...) ha pedig azt kérdeznék, hogy miért kapott amnesztiát, nem tudunk mit mondani. Nem mondhatjuk, hogy Mindszenty megjavult.”¹⁰³ A megállapodás tervezete még valóban tartalmazta, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemben részesíti Mindszenty Józsefet.¹⁰⁴ Az aláírtból azonban igen gyorsan kikerült az *amnesztia* ténye, köszönhetően a szentszéki megbízottak határozottságának. Sem Mindszenty, sem a Szentszék nem kérte, azzal elismerték volna az 1949-es

¹⁰³ MNL OL 288. f. 5/563. ő. e. 58–59. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. szeptember 7-ei üléséről.

¹⁰⁴ Uo. 40. fol. Megállapodás-tervezet a Magyar Népköztársaság és az Apostoli Szentszék között Mindszenty József bíboros ügyében. 1971. szeptember.

ítélet jogosságát. Viszont nem akadályozhatták meg, hogy a magyar igazságszolgáltatás működésbe lépjen. Az állam nem rehabilitálni kívánta Mindszentyt, amikor kéretlenül megajándékozta az amnesztiával, ellenkezőleg: ezzel akarta megtépní a mártíromsága körül kialakult nimbuszt. Formailag a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa *saját elhatározásából* kegyelemben részesítette Mindszenty Józsefet, vagyis eltörölte életfogytiglani börtönbüntetésének hátralévő részét, és megszüntette az 1962-ben ellene indult büntetőeljárást, de a pert és az ítéletet továbbra is törvényesnek tekintette, és ebben 1990-ig nem is volt változás.

A Szentszék képviselője is készített saját emlékeztetőt. Ebben a megállapodás 4. pontját kitöltötte a konkrét személlyel. Eszerint a Szentszék — a tárgyalásokon felmerült személyek helyett — kész volt Kisberk Imre címzetes püspököt, a székesfehérvári apostoli kormányzót a korábban egyeztetett formulák szerint („sede plena”) apostoli kormányzóvá kinevezni az esztergomi főegyházmegye élére.¹⁰⁵

A távozás

Zágon József prelátus az utazás előkészítése miatt szeptember 13-án ismét Budapestre érkezett. Hozta magával Jean Villot államtitkár levelét, amelyben üdvözlí a bíboros távozási döntését, és pápai kihallgatásra invitálja.¹⁰⁶ Zágon háromnapos magyarországi tartózkodása alatt többször is beszélt Mindszentyvel elutazásának időpontjáról és módjáról. Eredetileg szeptember 27-ére tűzték ki az utazás napját, ám Mindszenty szeszélyesen ismét alkudozni kezdett, és az utazásra való lelki és technikai felkészülésre hivatkozva két héttel később, október 10. körül kívánt távozni.¹⁰⁷ Újfent a prelátusra hárult a helyzet megoldása, s mivel a kudarc lehetősége még mindig nem hárult el, kész volt megbízatásáról is lemondani. Bécsbe utazott, és telefonon újabb utasításokat kért Casarolitól. Zágon végül azzal a pápai üzenettel térhetett vissza Buda-

¹⁰⁵ A megállapodás magyar szövegét, a mellékletet és a két emlékeztetőt lásd Mindszenty és a hatalom i. m. 170–173. Újraközölve Balogh M.–Gergely J.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás i. m. 1119–1121.

¹⁰⁶ Egyebek mellett: Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. 1450Z. sz. távirat a magyarországi nagykövetségtől a washingtoni külügyminisztériumnak, Bp., 1971. július 16.; Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentésében is az áll, hogy a Szentszék megbízottja átadta Mindszentynek a vatikáni államtitkár levelét, amelyben közli Mindszentyvel, hogy a pápa szeptember 30-a előtt kívánja fogadni őt. In: Mindszenty és a hatalom i. m. 174–175. XXXV. dokumentum. Jelentés a Politikai Bizottságnak, a Mindszenty-ügy állásáról, valamint a Magyar Népköztársaság kormánya és a Vatikán közötti megállapodás ismertetésének rendjéről, 1971. szeptember 18.; Hasonló tartalom: ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 23. fol. Feljegyzés. Bp., 1971. szeptember 15.

¹⁰⁷ MNL OL 288. f. 5/564. ó. e. 20–21. fol. Jelentés a Politikai Bizottság részére a Mindszenty-ügy állásáról, valamint a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Vatikán közötti megállapodás ismertetésének rendjéről. Bp., 1971. szeptember 18. Eredeti, Grósz Károly aláírásával.

pestre, hogy Mindszentyt a Szent Szinódus megnyitása Rómába várja. A hír az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsát is foglalkoztatta: „Az elmúlt hétvégén a pápa végre személyes táviratot küldött neki, amiben melegen, de határozottan tájékoztatja, hogy elvárja a bíborost Rómába még a püspöki zsinat szeptember 30-i megnyitása előtt.”¹⁰⁸

A világ minden részéből kiválasztott püspökök gyűlése (*synodus episcoporum*) a II. vatikáni zsinat utáni idők egyik legfontosabb egyházi szerve, feladata a pápa és a püspökök közötti kapcsolat ápolása, valamint hogy a püspökök a pápának tanácsaikkal segítséget nyújtsanak. Az első püspöki szinódust 1967-ben tartották, és VI. Pál pápa alatt további négy követte – történetünk idején a második. Méltán érezhette megtisztelve magát Mindszenty, hogy a gyűlésre meghívást kapott. Mivel a pápa személyes óhajáról volt szó, Mindszenty már nem manőverezhetett, és nem húzhatta az időt tovább. Már csak azon tanakodtak, hogy repülőgéppel vagy személyautóval utazzon. Mindszenty kételkedni kezdett benne, hogy kibírná-e a hosszú autótutat Rómáig, de magyar felségjelű repülőgéppel nem volt hajlandó utazni.

Mindszenty József 1971. szeptember 28-án, reggel 8 óra 28 perckor lépett ki a budapesti amerikai nagykövetség épületéből, és nyolc perc múlva már el is indult.¹⁰⁹ Az a néhány járókelő, aki véletlenül a közelben tartózkodott, semmi jelét nem adta, hogy felismerte volna a jelenet történelmi jelentőségét. A bíboros tartózkodó hangulatban távozott, kerülve a feltűnést. Csomagja alig volt, személyes tárgyait, emlékiratait diplomáciai futárpostával küldték utána. Állítólag „elfelejtette” megköszönni a nagykövetnek, hogy másfél évtizedig vendégül látták,¹¹⁰ de ezt Puhan távirata cáfolja: Mindszenty az elutazása előtti napon du. 16 órakor formálisan megköszönte az Egyesült Államok kormányának és polgárainak a vendégszeretetét.¹¹¹ Nem kizárt, hogy konspirációs megfonto-

¹⁰⁸ Memorandum Arthur Downeytől a Nemzetbiztonsági Tanács részéről az elnök nemzetbiztonsági tanácsadójának, Henry Kissingernek. Washington, 1971. szeptember 23. FRUS Vol. XXIX. 291–293:291.; Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential és NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Puhan budapesti amerikai nagykövet 1783. sz. távirata az amerikai külügyminisztériumba, 1971. szeptember 16.; ugyanitt a római amerikai nagykövetség távirata. Szövegüket angolul közli Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 252. és 253–254. (Megjegyzés: a pápai távirat szövege — bár mint láthattuk, igen sok forrás tényként említi — egyelőre nem került elő a levéltárakból.)

¹⁰⁹ A hír haladéktalanul eljutott a Fehér Házba is: Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. A budapesti amerikai nagykövetség 1851. sz. távirata a külügyminisztériumba, 1971. szeptember 28.

¹¹⁰ MNL OL XIX-J-1-j-002896/1/1971. USA TÜK-iratok, 17. doboz. Beck István berni (Svájc) magyar nagykövet jelentése Péter János külügyminiszternek. Tárgy: Davis berni amerikai nagykövet magyarországi útja. Bern, 1971. október 20.

¹¹¹ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Memorandum, 1971. szeptember 27. és A. Puhan nagykövet távirata a washingtoni külügyminisztériumba. 1971. szeptember 30.

lásokból két útlevelemmel is ellátták. A kiutazás tervezésekor csupán a magyar hatóságok részéről édesanyja családnévére (Kovács) szóló útlevelemmel számoltak, amit csak a magyar-osztrák határon használtak volna, – ha „felülről” nem intézték volna el, hogy ne kelljen megállni és útlevel-vizsgálaton átesni. Ugyanakkor 1971. szeptember 21-ei dátummal megkapta az őt bíborosként megillető vatikáni diplomata-útlevelet is, amit természetesen Mindszenty József névre töltötték ki.¹¹² Az érintett feltehetően csak az utóbbi úti passzusról tudott.

Mindszenty József, Magyarország utolsó hercegprímása egy Buickban hagyta el hazáját Opilio Rossi bécsi apostoli nuncius és Zágon József prelátus kíséretében. Giovanni Cheli nunciatúrai tanácsos és egy orvos egy másik autóban követte, elől-hátul magyar kísérfőautókkal, lehetőleg úgy, hogy a bíboros ne lássa. Megállhatott volna útközben, de nem élt a lehetőséggel, a magyar kormánytól a legcsekélyebb szívességet sem fogadta el.¹¹³ Még szülőfalujától sem köszönt el, igaz, már nem élt egyetlen közeli családtagja sem. Így a budapesti Szabadság térről, minden kitérő nélkül a bécs-schwechat-i repülőtérre autózott (ahol a magyar titkosszolgálat filmre vette minden lépését). A magyar-osztrák határt Hegyeshalom–Nickelsdorfnál lépte át 11 óra 23 perckor.¹¹⁴ A reptérről, ahol Casaroli érsek várta, még ugyanazon a napon az Alitalia 13 óra 25 perckor induló menetrendszerinti gépével Rómába repült. A diszkréció érdekében a teljes első osztályt kibérelték. Az út minden tekintetben zavartalan volt, a reptéren várakozó 15–20 újságíró „hoppon maradt”, mert Mindszenty semmiféle nyilatkozatot nem adott. Szlipij lemergi nagyérsek, akit még Hruscsov bocsátott szabadon XXIII. János pápa alatt, és az akkoriban elhunyt Beran prágai ér-

¹¹² MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. 10. fol. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak a Mindszenty-ügyről. 1971. július 23. Eredeti, aláírt. Teljes szövegét lásd Mindszenty és a hatalom i. m. XXVII. dokumentum; Az 1971. szeptember 21-én J. Villot bíboros aláírásával kiállított szentszéki útlevel fotóját lásd Kovács Gergely–Szabó Csaba: Fidelissimus Pastor. Mindszenty bíboros fehérvértanúsága. Unblutiges Martyrium von József Kardinal Mindszenty. Balassi Intézet, Bp., 2012. 29.

¹¹³ Nixon Library, NSC Files, Box 693, Country Files – Europe, Hungary, Vol. I. Confidential. Puhan nagykövet távirata a washingtoni külügyminisztériumnak. Bp., 1971. szeptember 27.; NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Beszámoló Zágon József és A. Puhan amerikai nagykövet találkozásáról. Név és dátum [1971. július 15. vagy 16.] nélkül, viszont óra és perc megjelöléssel: 18 óra 20 perc. Ugyanezt megerősíti Robert F. Illing: America and the Vatican i. m. 195–196. (A diplomata csak közvetve hallott róla, de fontosnak tartotta azt a részletet is — a távozás pillanatait szemtanúként leíró Puhan 1990-ben megjelent emlékirata nyomán [A. Puhan: The Cardinal... i. m. 214.] — 2011-ben megemlíteni, hogy amikor Mindszenty beszállt az autóba, nem a legjobb helyre ült, ám amint észrevette, átcúszott oda.)

¹¹⁴ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 6. Cardinal Mindszenty – Austrian Embassy 75F164 – POL 30. A bécsi amerikai nagykövetség 6119. sz. távirata a budapesti amerikai nagykövetségnek. 1971. szeptember 28. Szövegét angolul közli Somorjai Á.: „His Eminence Files” i. m. 268.

sek után Mindszenty volt a harmadik kelet-európai főpap, aki oly sok dráma és szenvedés után Rómába érkezett.

A történetekről a magyar és az olasz tömegtájékoztatási eszközök még aznap rövid hírt adtak, de csak 15 órakor, amikor a Mindszentyt szállító repülőgép már leszállt Rómában (a menetrend miatt egy órával eltértek a magyar-szentszéki megállapodásban rögzített időponttól). Budapestnek az egész akcióról a szövetségeseket is tájékoztatni kellett: szövetségeseken Kádár János az 1957. évi dekrétumokkal érintett békepapokat (Beresztóczy Miklóst, Horváth Richárdot és Várkonyi Imrét), a püspöki kart és a testvérpártokat értette. Elsősorban a cseheket és a lengyeleket, a „szovjet elvtársakat csak politikailag érdekli ez a téma”.¹¹⁵ A távozást megelőző órákban kaptak felvilágosítást a helyi pártszervek, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, és a különböző egyházak képviselői. Rómában ugyanekkor közölték VI. Pál pápa egyházkormányzati döntését is: az addigi esztergomi apostoli kormányzót, a már valóban idős és beteges Szabó Imre segédpüspököt egészségi állapotára tekintettel felmentette, és helyébe Kisberk Imre c. püspököt, a székesfehérvári apostoli kormányzót nevezte ki. Nem minden vita nélkül sikerült a személyben megegyezni. Kisberk hosszú időn át a kommunista párt feketelistáján szerepelt. Érthető, hogy a nyugati kommentárok miért könyvelték el kinevezését a Szentszék kifejezett sikerének. Nem is sejtették, hogy tevékenysége az ismertnél összetettebb és sokkal ellentmondásosabb, hiszen több-kevesebb sikerrel, de az államvédelem is foglalkoztatta.¹¹⁶ Kisberk életútja érzékelteti a lojalitásnak és ellenzésnek is a drámai feszültségét, ami ezekben az évtizedekben a magyarországi katolikus egyházat jellemezte. A személyében való egyetértéssel mindenestre elhárult egy újabb konfliktus keletkezésének lehetősége, viszont egy meglehetősen furcsa helyzet állt elő: a Szentszék továbbra is az immár szabad Mindszenty bíborst tekintette esztergomi érseknek, de az árva főegyházmegye tényleges vezetésével egy címzetes püspököt bízott meg, aki 1974-ig egyidejűleg két egyházmegyét is kormányozott.

VI. Pál pápa 1971. november 5-én a formális udvariasságon túlmenő hangvételű levélben köszönte meg Nixon elnöknek, amiért Mindszenty Józsefet az Egyesült Államok diplomáciai képviselte ily hosszú időn át befogadta.¹¹⁷

¹¹⁵ MNL OL 288. f. 5/560. ő. e. 158. fol. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1971. július 27-ei üléséről.

¹¹⁶ Már 1951-ben megkísérelhették beszervezni, de ekkor még a róla nyitott dosszié a sokatmondó „Áruló” címet viseli. Beszervezéséről 1958-ból — amikor hozzájárultak segédpüspöki kinevezéséhez — egy „hatos karton” tudósít, ám a kapcsolat még ekkor sem válhatott érdemivé, mert munkadossziéja, amely az általa írt jelentéseket tartalmazza, csak az 1968–1971 közötti időszakról maradt fenn. Lásd *Mózes Gergely: A megtorlás hatása Kisberk Imre püspök életútjára*. In: Magyar Katolikus Egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Új Ember, Bp., 2006. 123–142. és *Mózes G.: Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök fogsága*. In: *Acta Papensia*, 2006/1–4. 213–226.

¹¹⁷ Nixon Library, NSC Files, Box 732, Country Files – Europe, Vatican, Vol II. June 1970–31 Dec. 1971 [2] VI. Pál pápa levele Nixon elnöknek, 1971. november 5. Másolat.

Puhan nagykövet budapesti munkájáról két évvel később vont mérleget: „Nos, amikor ide megérkeztem, az Egyesült Államok és Magyarország között nem volt kapcsolat, viszont a hivatalomban tartózkodott a római katolikus egyház egy bíborosa. Ma, négy évvel később, az országaink közötti kapcsolatok – ha figyelembe vesszük, hogy az Egyesült Államok a Kelet–Nyugat-egyenlet nyugati tényezője, a NATO legnagyobb hatalma, ez meg egy kis ország, amit 50 ezer szovjet katona tart megszállva – egészen normálisak. A bíboros már nem lakik nálunk. Egészen jó viszonyban állok a magyar kormánnyal.”¹¹⁸ A „Mindszenty-ügy” ezzel még nem zárult le, csak a főszereplő kényszerült 79 évesen emigrációba.

A magyar politika számára Mindszenty távozásának értéke 1956 óta alaposan átértékelődött. Amíg ettől 1960-ban a kül- és belpolitikailag egyaránt roppant fontos ügy megoldását, azaz a magyarkérdés levételét remélték az ENSZ-napirendjéről, addig 1971-ben megelégedtek a kiközösített békepapok visszafogadásával az egyház nyájába. A kulcsszereplő Ijjas József kalocsai érseket a magyar–szentszéki kapcsolatok fejlesztéséért, és mert „aktív közreműködésével elősegítette, hogy a Szentszék a katolikus papképviselőket sújtó 1957. évi pápai dekrétumok érvényét megszüntette”, 70. születésnapja (1971. november 5.) alkalmából a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozatával tüntették ki.¹¹⁹

Vajon érdemes volt-e erőltetni Mindszenty távozását? Hezitálását Casaroli, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára még a római szovjet nagykövet előtt sem palástolta, és „gondolataiba mélyedve mondta: Nehéz eldönteni, hogy tulajdonképpen Mindszenty kihozása vagy otthagynak lett volna-e a helyesebb, talán ezt majd a jövő fogja eldönteni.”¹²⁰ Ezzel a válasszal csak egyetérthetünk, és miközben a jövő talán már el is kezdődött, még most sem lehet egyszerűen igennel vagy nemmel felelni. Az a tizenöt esztendő, amit Mindszenty a követségen töltött, Magyarország számára a polgári béke és a lassú, de folyamatos fejlődés évei voltak. „Szocialista törvényesség” lépett a rendőri zsarnokság helyébe. 1956 forradalmának lényegi követelése, a szabadság, még távol volt ugyan, de a kötelékek ahhoz elegendő mértékben meglazultak, hogy elviselhetőbbé váljon az élet, és lehessen reménykedni a jobb napok eljövételében. Ebből mégsem következik, hogy a bíboros magányos ellenállása a főváros szívében elveszítette volna minden értelmét. Néma tiltakozása sok ember lelkiismeretében keltett visszhangot, és pusztán jelenlétével fenntartotta a magyar legitimitás bizonyos gondolatát, amely mélységesen ellentétes volt azzal, amit a rendszer képviselt. Ha figyelembe vesszük, hogy mennyire fontos volt Kádár János számára,

¹¹⁸ Nixon Library, Nixon Move 2010. CFSU CO 35. White House Central Files (WHCF), Box 35, Subject Files Countries (CO) [Ex] CO 64 Hungary 1/1/73 – Alfred Puhan budapesti amerikai nagykövet levele Henry Kissinger külügyminiszternek. Bp., 1973. január 30.

¹¹⁹ MNL OL 288. f. 22. cs. 27. ő. e. 52. fol. Előterjesztés dr. Ijjas József kormánykitüntetésére. Bp., 1971. szeptember 22.

¹²⁰ MNL OL 288. f. 32/1971/18. ő. e. 197. fol. MSZMP KB Külügyi Osztálya, „Külügyminisztérium, követi jelentések Prága–Szófia.” 002428/14. sz. irat: Másolat a római nagykövetség 1971. október 27-én kelt jelentéséről. Tárgy: a Mindszenty-ügy visszhangja.

hogy honfitársai a szocialista rendszert az egész magyar történelem jogszerű örökösének tekintsék, amit Szent István születésének ezeréves évfordulójának előző évi ünnepi fénye is bizonyított, észrevehető a győzelmi üzenet Mindszenty kiengedésében és amnesztiában részesítésében.¹²¹ Úgy véljük, a három „játékos” közül a magyar kormány nyert igazán, hiszen elejét vette, hogy Mindszenty halála esetén a legcsekélyebb tiltakozó hullám induljon el a lakosság körében. A belpolitikai nyugalom — persze a párt ellenőrző tekintetétől kísérvé — akár az egyház belső modernizációs erőinek is lökést adhatott.

Az amerikai nagykövet végre visszafoglalhatta irodáját, amelyben addig a bíboros lakott, de ezen apróságon túl az egész külügyi adminisztráció okult a humanitárius menedék gyakorlati alkalmazásából. Az amerikaiak — bár a sajátótájékoztatókon pusztá szemléldőnek állították be magukat — immár előmozdították Mindszenty kihozatalát, de az csak azáltal vált lehetségessé, hogy Nixon új és mélyebb kapcsolatot épített ki a Szentszékkel. Magyarország és az Egyesült Államok kapcsolatában nagy változásra senki nem számított, mert már hosszú ideje hallgatólagosan megegyeztek, nem hagyják, hogy a Mindszenty-ügy megterhelje a két ország közti kapcsolatokat, amelyet számos más tényező amúgy is bonyolított. Hogy a katolikus egyház veszített-e vagy sem, ez már inkább megosztja a válaszokat, hiszen azt csak a Szentszék keleti politikájának megítélésével együtt lehet kezelni. Meggyőződésünk, hogy a Szentszék nem remélt kifejezett cserét Mindszentyért, ráadásul pár évig még törődnie is kellett bizonyos helyzetekkel Mindszenty kapcsán. Az 1971-ben leginkább csak a bíboros távozását előkészítő magyar-szentszéki tárgyalások ezután visszatérhettek régi és mégis új medrűkbe: a főpapság gondos rostálásához, hitéleti kérdésekhez, a katolikus egyház életét fojtogató gúzs óvatos lazításához. Persze számos konfliktushelyzet maradt, de tagadhatatlanul felgyorsult a viták rendezése, sőt fontolgatták a Szentszék és Magyarország közti diplomáciai kapcsolatok létesítését is. Mit mondhatunk, ha a bíboros felől próbálunk közelíteni a válaszhoz? Úgy tűnik, hogy az idő szellemével és múlásával vívott vég nélküli harcából a bíboros az adott pillanatban *vesztesen* került ki, mégpedig minden érdekelt fél megkönnyebbülésére, beleértve a Szentszéket is. Kudarc helyett persze lehet *áldozatról* beszélni, amit a bebörtönzött és meghurcolt főpap hozott egyházáért és a hit jövőjéért. Távozása azonban inkább *út egy új életcélhoz*, elsősorban emlékiratainak kiadásához. Azért, hogy az utókor ennek alapján jelölje majd ki az ő helyét a történelemben. Erre viszont egyetlen esetben volt lehetősége: ha kijön a nagykövetségről és elhagyja Magyarországot.¹²² Mindszentyt a legyőzöttség látszata egyébként sem csüggesztette el, sőt, évtizedeken át leláncolt aktivitását az emlékiratai publikálása mellett a világ számos országában

¹²¹ Így értékelte a helyzetet a francia követség is. AMAE AD Série: Europe, Hongrie, versement aux Archives (1971-juin 1976), boîte 3330, dossier Questions religieuses (1 janvier 1971-30 juin 1976), „Cardinal Mindszenty”. 800-813. sz. beérkező távirat. Bp., 1971. október 4.

¹²² E megállapítás alátámasztásául lásd a Mindszenty József emlékiratairól írt elemzéseket: Somorjai Á.: Miért hagyta el Mindszenty az amerikai nagykövetséget? I. m. 46-58.; Balogh M.: Ikonná dermedt emlékirat i. m. 3-45.; Somorjai Á.: Törésvonalak i. m.

élő honfitársa hitének és magyarságának megőrzésére fordította. Bármerre is járt, mindenütt az emigráns magyarok szeretete és ragaszkodása vette körül, szinte lubickolt a bizalom és a tisztelet áradatában. Cenzúrázott beszédével is ő lett a nemzeti függetlenség megtestesítője, a szovjet megszállás alól felszabadulást remélő Magyarország szimbóluma.

A római fogadtatás

A nyugati világban futótűzként terjedt a hír, hogy a Szentszék és a magyar kormány közt létrejött megállapodás alapján Mindszenty József bíboros prímás, esztergomi érsek elhagyta Magyarországot. A sajtó egy része a kommunizmus elleni harc mártírájaként magasztalta, másik része úgy írt távozásáról, mint egy akut „probléma” megoldásáról, a kereszténység idejétmúlt és lezárt fejezetéről. A kommentárok igazolták Zágon József véleményét a világ feledékenységről: ekkoriban már nem csupán a vasfüggöny mögötti országok, de az aktuális nyugati antikommunista világban a nyugati média is a múlt relikviájának tartotta Mindszentyt. Hansjakob Stehle nyugatnémet újságíró-történész, a vatikáni Ostpolitik szemtanúja és szakértője „az utolsó keresztes lovagnak” nevezte.¹²³ *A Der Spiegel*, az NSZK legfontosabb politikai magazinja, Mindszentyt „merész, meggondolatlan, ódivatú, hasznos, de hosszú távon kényelmetlen hős”-nek titulálta, a *Time* magazin pedig „egy személyes hidegháború végéről” beszélt.¹²⁴ Még a Vatikán félhivatalos lapja, a *L'Osservatore Romano* is lényegében úgy értékelte Mindszenty Rómába érkezését, hogy ezzel eltűnt egy akadály az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság közötti jobb viszony kimunkálásának útjából. Az erős francia vatikáni befolyás tükrében különösen érdekes, hogy Mindszentyt igen kritikusan fogadták a francia katolikus újságírók. Szerintük az idős bíboros nem fog „sok vizet zavarni”, egyébként is egy megtört öregember benyomását kelti, aki feltehetően nem fogja elviselni a rázúduló sok új benyomást.¹²⁵ Mértékadó lapok sora az őszinte tisztelet hangján szólalt meg, ám még komoly médiumokkal is megesett, hogy túlzásokba esve valótlanságokat írtak Mindszenty múltjáról, például az egyik a zsidóság megmentőjeként méltatta, és az emigráns Varga Béla, a Nemzetgyűlés hajdani elnökének azt adta szájába, hogy „a bíboros 150 ezer zsidót mentett meg a náci megszállás alatt”,¹²⁶ amivel nem kevesebbet állított, mint hogy ők ketten a tényleges túlélőknél többet mentettek meg. Összességében a világsajtó egyszerre értékelte jellembeli érénynek és politikai fogyatéknak Mindszenty „makacsságát”.

¹²³ Die Zeit (26. évf.) 40. sz. 1971. október 1.

¹²⁴ John Elson: *Styles in Martyrdom*. Time 1971. október 11.; Der Spiegel (25. évf.) 41. sz. 1971. Idézi: Arpad v. Klimó: A „victim of history”: Cardinal Mindszenty and the transnational mobilization of anticommunism (1971–75). Kézirat.

¹²⁵ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 47. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. október 4. Tárgy: 3172. sz. római távirat.

¹²⁶ MNL OL XIX-A-21-c Adattár, 61. doboz, 17.1. Mindszenty, 1975. 152. tételben a *The New York Post* 1971. október 22. és a *Time* 1973. október 15. számában megjelent cikkeiről.

Az emigrációs sajtó inkább dicsérete, magyarázta vagy épp mentegette. Kivétel nélkül kiemelték Mindszenty antikommunizmusát, pozitívumnak állították be kompromisszumképtelenségét, amiből persze egyenesen következett a kérdés: akkor mégis miért engedett és hagyta el hazáját? A válaszok vagy a pápára hárították, vagy világpolitikai érdekekkel magyarázták a felelősséget.¹²⁷ Az engedelmesség mint szempont ritkán merült fel. Bárhogyan is analizálták a tényeket, egyetlen forrás sem helytelenítette a megállapodás megkötését és a már krónikussá vált probléma megoldását.

Mindszenty József VI. Pál pápa vendégeként érkezett Rómába, ahol ez idő tájt püspöki szinódust tartottak. Villot bíboros államtitkár személyesen kísérté be a repülőtérről, majd maga VI. Pál pápa üdvözölte az autóból kiszálló magyar főpapot. „Megölelt, leemelte mellkeresztjét és lehúzta gyűrűjét, hogy azokat nekem ajándékozza. Nyakamba akasztotta a mellkeresztjét, ujjamra húzta gyűrűjét, majd kézen fogva vezetett be az épületbe. Velem együtt szállt be a liftbe, amely az emeletre vitt. Ott maga a pápa vezetett végig a rendelkezésemre bocsátott fényes lakosztályon” – idézte fel a találkozás első perceit emlékirataiban a bíboros.¹²⁸ A források bizonyos részleteket korrigálnak ugyan,¹²⁹ de a megkülönböztetett pápai figyelem vitathatatlan.

A német főpapok közül Joseph Höffner és Julius Döpfner, az angolszász John Joseph Wright és Terence Cooke, a zágrábi Franjo Šeper bíborosok az elsőkként köszöntötték. A sorstárs Szipij bíboros és környezete ugyancsak együttérzéssel fogadta, hogy súlyos megpróbáltatások után Mindszenty eljuthatott a „földi paradicsomba”, de inkább sajnálkoztak, hogy a mártírság világrekord-kísérlete idő előtt megszakadt, pedig szerintük sokkal jelentősebben végződhetett volna, ugyanakkor kételkedtek abban, hogy Mindszenty bármilyen szabályozást elfogadott.¹³⁰ A megegyezés tartalma — ma már ismerve annak hiteles szövegét — meglehetősen pontosan szivárgott ki. A nyugati sajtó csekély eltérésekkel számolt be a primással kötött „üzletről”, még az erősen konzervatív *Deutsche Zeitung* – *Christ und Welt* című lap is tudni vélte, hogy Mindszenty esküt tett és kötelezte magát Cheli apostoli küldöttnek, hogy „hallgat”, naplóját viszont kiadhatja azon részletek kivételével, amelyek károsak lehetnek a Szentszék keleti politikájára.¹³¹ Mindszenty a nyári emlékeztető alá-

¹²⁷ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM/Vatikán 160, 28. tétel, 00654/19/1972. (103. doboz.) Mindszenty József távozásának hatása, visszhangja az emigrációs magyar sajtó tükrében. A Magyarok Világszövetségének összeállítása.

¹²⁸ *Mindszenty J.*: Emlékirataim i. m. 482.

¹²⁹ *Somorjai Á.*: A gyűrű, a mellkereszt és a mantello átadása. Mindszenty bíboros emlékiratainak értelmezéséhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 21. évf. 2009/1–4. 303–319.; *Somorjai Á.*: I papi e il cardinale. Nuove fonti alla ricostruzione dell'autocomprensione del cardinale Giuseppe Mindszenty, 1956–1974. In: *Rivista Studi Ungheresi* (Roma), XXIV, N.S. 9 (2010) 123–148.

¹³⁰ Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Sektion II-pol. Zl. 88-Res/71. Az Osztrák Szentszéki Nagykövetség jelentése. Róma, 1971. szeptember 29.

¹³¹ MNL OL XIX-A-21-c ÁEH Adattár, 17.1. Mindszenty József hercegprímás 1–101. 60. doboz, 1971. II. rész, 52. tétel. *Joachim Schilling*: Üzlet a primással. *Deutsche Zeitung* – *Christ und Welt*, 1971. október 8.

írásával — aminek tényét környezetének elismerte, csupán emlékirataiban tagadta — tudomásul vette a kitűzött határokat. Igaz, lényeges pontok tekintetében — szándékosan vagy félreértésből (mint például az emlékiratok kiadhatósága, végleges tartózkodási hely) — maradtak bizonytalanságok, amin akkor egyik fél sem ütközött fenn. A bíboros elfogadottnak tekintette saját véleményét, a Szentszék meg abban a bízott, hogy egy bíboros végül úgyis azt fogja tenni, amit a pápa kíván tőle, akkor is, ha nem parancsolja.

Budapest minél diszkrétebb, leginkább minden külsőség nélküli római fogadtatást vett volna szívesen, de be kellett látnia, ennek esélye már akkor nullára zsugorodott, amikor belegyezett, hogy a bíboros távozásának időpontja a szinódus éppen esedékes ülésére essék. Így bár Magyarországot valóban csendben hagyta el, Rómában zajos ünneplés fogadta. A Sixtus-kápolnában csak úgy nyüzsögtek a világ minden tájáról idesereglett főpapok, 1971. szeptember 30-án délelőttjén itt kezdődött a püspöki szinódus második közgyűlése. Kitüntetésekkel VI. Pál a kápolnában együtt misézett Mindszenty Józseffel. Történelmi jelenet, történelmi helyszínen. A mennyezeten a teremtetés isteni színjátéka, a bűnbeesés és bűnhődés drámája. De az oltáron Krisztus áldozata a megváltást hirdeti. A szemek a pápa oldalán álló emberre szegeződnek, aki ünnepi paramentumban, fehér mitrával a fején, újból főpásztorként állt az oltárnál. Ott és akkor biztosan felmérte hűségének óriási árát. Mindenkit lenyűgözött a tudat: csak pár napja szabadult a vasfüggönyön túlról és most közöttük ad hálát. Az evangélium után mondott beszédében a pápa meleg szavakkal emlékezett meg a bíboros rendületlen hitéről, fáradhatatlan egyházfői munkájáról és áldozatáról. Az utolsó szó elhangzása után taps csattant fel, bíborosok, érsekek, püspökök és szerpapok hosszasán éltették a sokat szenvedett főpásztort. Ám Mindszenty a szinódus ülésén — mivel annak tagjává a pápa *nem* nevezte ki — hivatalból nem vehetett részt, még csak vendégnek sem hívták meg, így nem szólalhatott fel, nem tarthatott nyilvános szentmisét, és nem mondhatott szentbeszédet sem. A helyzet tökéletesen szinkronban áll azzal az aggálllyal, amit az MSZMP Politikai Bizottságának 1971. július 27-ei ülésén megvitattak: részt vehet-e, felszólalhat-e Mindszenty a szinóduson? Igaza lett a keményvonalas Komócsin Zoltánnak: a Szentszék nem játszotta ki Mindszentyt politikai célokra és tartotta magát a megállapodáshoz. Mindszenty újfent csalódott, lelki háborgását fizikai gyengeség tetézte, a bal lábát állandó fájdalom gyötörte, így a mise után a pápa támogatta a járásban.¹³²

Szállásul a XXIII. János pápa alatt helyreállított Szent János torony kényelmes lakosztályát bocsátották Mindszenty rendelkezésére, ahol korábban Athenagorasz konstantinápolyi ortodox pátriárka is lakott. Mégsem érezte jól magát Rómában, pedig a pápa még ebédre is vendégül látta. Igaz, beszélgetés helyett egyoldalúan végighallgatta Mindszenty tiltakozását a szlovákiai egyházmegye létrehozása ellen, amit Cheli állítólag „abszurdumnak” nevezett.¹³³ Több-kevesebb sikerrel próbálták távol tartani a kíváncsiskodóktól, de elzárni

¹³² KFL I.1.a Politica 3077/1971. Ijjas József jegyzete, Róma, 1971. október 2.

¹³³ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 97. fol. Feljegyzés, Bp., 1972. január 10. Tárgy: az 1971. október 11-ei római KÜM-távirat.

nem zárhatták el, így a szinódus tagjain kívül számosan fejezték ki tiszteletüket és csodálatukat. A vatikáni hivatalok részéről mégis több csalódás érte, az ígéreteket cáfolta a valóság, és Mindszenty hamarosan megbánta, hogy elhagyta Magyarországot. Hogy valami nem „kerek”, az apró jelekből is látszott. A szinódust megnyitó mise után a sokaság tolongásában az egyik csoportosulásnál Zágon prelátus — más forrás szerint Villot bíboros államtitkár — bemutatta Mindszentynek Ijjas Józsefet, a magyar püspöki kar 1969 óta hivatalban lévő elnökét. A bíboros nem nyújtott kezét, és csak annyit vetett oda a megrendült érseknek: „Sokat kell imádkozni Magyarorszáért!”¹³⁴ A véletlen találkozásnak Ijjas látszólag nem tulajdonított semmi jelentőséget, mégsem felejtette el.

Amikor Mindszenty 1948. november 3-án a püspöki kar előtt Szemere Bertalant idézte — „a számkivetés sokkal nehezebb sors, mint Világosnál akasztófára kerülni”¹³⁵ — nem is sejtette, hogy egyszer majd ő is követni kényyszerül az emigrációba távozókat. Am a kényelmes, formalizált, előkelő világ idegen maradt számára. Minél előbb szeretett volna kikerülni a vatikáni felügyelet alól, és a kúria udvarias marasztalása ellenére elköltözni Bécsbe, a Pázmáneumba.¹³⁶

Döntését meggyorsíthatta egy újabb csalódás: október közepén a magyar sajtóban megjelent a hír az 1957-es pápai dekrétumokban kiközösített békepapok büntetésének megszüntetéséről.¹³⁷ Ha nincs is markáns ok-okozati összefüggés az 1957-es dekrétum-ügy és Mindszenty kiengedése között, a dátumok közelsége miatt a sajtó és a közvélemény nagy része mégis egyszerű cserére gyanakodott. Mások megerősítve látták azt a sokat emlegetett kritikát, hogy Mindszenty személye akadályozza az egyház és az állam közti normális kapcsolatokat. Ráadásul az eljárás megalázóvá is vált, mert amíg a magyar pártállammal kollaboráló békepapok megkapták a feloldozást, addig a katolikus egyház

¹³⁴ KFL I.1.a Politica, a 3819/1971 sz. iratcsomón belül 3077/1971. Ijjas József jegyzete. Róma, 1971. október 2. és ÁBTL 3.1.2. M-40530/2. 43. fol. Igaz Sándor [=Magyar Ferenc] fedőnevű ügynök jelentése. Bp., 1971. november 10. A történet — kisebb-nagyobb eltérésekkel — számos forrásban felbukkan, lásd például *Hansjakob Stehle: Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten.* Benziger, Zürich, 1993. 300.; A magyar diplomácia szerint a mondat így hangzott: „*Hát maga az! Van mit imádkoznia szegény Magyarorszáért!*” ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 48. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. október 4. Tárgy: 3185. sz. római nagykövetségi távirat.; Mindszenty titkára tovább színezte a mondatot: szerinte Ijjast azon kijelentésére, hogy Magyarországon megfogyatkozott a vértanúk száma, a primás így reagált: „*Hát ha megfogyatkozott, akkor Eminenciád miért nem szaporítja a megkevesbedett vértanúk számát?*” Mészáros T.: A száműzött bíboros szolgálatában i. m. 131. 1973. november 18-ai feljegyzés.

¹³⁵ Az 1948. november 3-ai püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 33. napirendi pont. In: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Szerk.: *Beke Margit.* Argumentum, Köln–Budapest, 1996. 431.

¹³⁶ Sérelmeit 1971. október 19-én egy pro memóriában összegezte is, szövegét lásd *Somorjai Á.: Mindszenty bíboros 1971-es memorandumja és pro memóriája.* Távlatok, 2007. 2. sz. 226–231.

¹³⁷ „Az Apostoli Szentszék rendelkezése.” Új Ember, XXII. évf. 42. sz. 1971. október 17. 4. p.

börtönviselt főpapja erkölcsi elégtétel nélkül, csak egy utánadobott kegyelemmel hagyhatta el hazáját.

Mindszenty maga is igazoltnak vélte a feltételezést, hogy az ő szabadságát eladták az exkommunikált papok feloldozásáért. Az ideges Villot államtitkár kénytelen volt elmenni hozzá és elmagyarázni a történeteket,¹³⁸ azaz hogy a levél már egy évvel korábban megíródott, figyelmetlenségből most hozták nyilvánosságra, és a megállapodásban erről szó sem volt. Mindszenty valamennyire megnyugodott, de nem feledhette, hogy a pápa alig két hét eltéréssel oldozta fel a kiközösített prelátusokat és misézett együtt vele. „Ez nagyobb elmarasztalása volt Mindszentynek, mint a [z ajándékba kapott] nyaklánc és gyűrű, mert ez bók és kedveskedés volt, amaz pedig politikai jelentőségű tény” – állapította meg Nagy Tőhötöm, az egyházat kívülről-belülről ismerő hajdani jezsuita, ez idő szerint már a magyar államvédelem beépített ügynöke.¹³⁹

A dolgozatunk elején említett Robert F. Illing diplomata ekként zárta le a történeteket: „Azt gondolom, hogy a Vatikán ugyanúgy megkönnyebbült amiatt, hogy a bíboros letelepedett a Pázmáneumban, mint mi. Miután megérkezett Rómába, depressziós lett, és támadta a Vatikánt amiatt, hogy a magyar kormánnyal folytatott ügyleteink zálogává tették őt. Először nem akart részt venni a pápával közösen celebrált nyilvános szentmisén, majd bejelentette, hogy nyilvános sajtótájékoztatót tart. Kb. öt magyar látogatta meg, és biztosították, hogy helyes döntés volt elhagyni Magyarországot. Később lenyugodott, és meggyőződött róla, hogy helyes döntést hozott. Cheli elmondta nekem, hogy még sohasem találkozott ilyen nehéz természetű és konok emberrel. Szinte semmilyen kormánnyal sem tudna együttműködni, még akkor sem, ha ez a kormányzat maga a katolikus egyház lett volna.”¹⁴⁰

Átköltözés Rómából Bécsbe

Bécsről mint Mindszenty tervezett végleges lakóhelyről szinte már mindenki tudott, amikor Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke az egyébként is esedékes szentszéki–magyar tárgyalások újabb fordulóján erről tájékozódott. A változás nem illett a kialakult játékszabályokba. Nem kívánt ugyan jogot formálni arra, hogy beleszóljon Mindszenty állandó tartózkodási helyének meghatározásába, de azt tanácsolta a Szentszék megbízottjainak,

¹³⁸ ÁBTL 3.1.2. M–38.914. 170. fol. Maróti fedőnevű ügynök jelentése. Bp., 1972. augusztus 15. Tárgy: Szabó Ferenc római S.J. látogatása a kat. sajtó vezetőinél.

¹³⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt–975/2. 182. fol. Franz Kirchenbauer ügynök jelentése Alvarez Vita budapesti perui követségi titkárral folytatott beszélgetéséről. Bp., 1971. november 29.

¹⁴⁰ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 5. Cardinal Mindszenty July–December 1971. Robert F. Illing levele A. Puhán részére. Róma, 1971. november 29. (Cheli Mindszentyről mondott véleményét Illing a 2011-ben megjelent emlékirataiban is felidézte *Robert F. Illing: America and the Vatican* i. m. 196–197.)

hogy Mindszenty ne Bécsben telepedjen le, és figyelmeztetett: az eset hatással lehet a Szentszék és a magyar kormány közötti kapcsolatokra.

Amíg Mindszenty élt, a magyar politikusok görcsösen számon kérték az egyezmény betűjét, és az elmúlt másfél évtizedhez hasonlóan még most sem szánták rá magukat egy őszinte, történeti-jogi számvetésre, egy „kibeszélésre”, amivel a „Mindszenty-ügy” — a téma megnyugtató lezárásával és neutralizálásával — valóban megoldható lett volna. Még mindig Rómából vártak erélyt és regulát. A Szentszék illetékesei leszögezték, hogy Mindszenty sorsát két elv alapján kívánják megoldani: „betartják a megállapodást, de ugyanakkor Mindszentyt szabad embernek tekintik”.¹⁴¹ Ráadásul a budapesti tárgyalásokon semmiféle elutasító észrevétel nem hangzott el a Pázmáneummal mint lehetséges lakhellyel kapcsolatban.

Mindszenty átköltözését a szentszéki diplomácia mégsem intézte el előre, és az osztrák kormányt felkészületlenül érte. Kósza hírek persze jóval korábban lábra kaptak, sőt egyesek már Budapestről történt távozása előtt tudni vélték, hogy Zágon prelátus a bíboros szállásának előkészítése miatt adott pénzt a Pázmáneum rektori lakosztályának felújítására.¹⁴² Az osztrák–magyar határügyi bizottság október 1-jei találkozásán a szomszédok „ízléstelennek” nevezték a tervet, ezzel is jelezve, hogy nemcsak nem értesültek róla, de nem is értenek vele egyet.¹⁴³ Az osztrák kormány hozzáállását firtató kérdésekre Bruno Kreisky kancellár csupán azt szögezte le, hogy semmiféle kérelmet nem adtak be tartózkodási engedély megszerzése céljából, amit a hatályban lévő törvények alapján minden külföldinek, így Mindszentynek is be kell nyújtani, amennyiben három hónapnál tovább kíván az országban tartózkodni.¹⁴⁴ Fanyalgásából kiérződött a fenntartás, hisz az osztrák kormány minden incidenst kerülni akart a magyar szervekkel, és mind a kormányzó Osztrák Szocialista Párt, mind az Osztrák Néppárt úgy ítélte meg, hogy a bíboros jelenléte megzavarhatja a két állam közötti jó viszonyt.¹⁴⁵ A budapesti osztrák nagykövet, Kurt Enderl is erről igyekezett biztosítani magyar partnereit. Walter Wodak külügyminisztériumi vezető tisztviselőre hivatkozva „baráti információként” elmondta, hogy az osztrák illetékeseket irritálja az a hír, azonban egy ilyen megkeresést „nem

¹⁴¹ Mindszenty és a hatalom i. m. 188. XXXVIII. sz. dokumentum. Miklós Imre jelentése a Vatikán megbízottaival folytatott tárgyalásról. Bp., 1971. október 25.

¹⁴² ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 21. fol. Feljegyzés. Bp., 1971. szeptember 17. Tárgy: 2980. sz. bécsi nagykövetségi távirat.

¹⁴³ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 59. fol. Feljegyzés. Bp., 1971. október 6. Tárgy: 3207. sz. bécsi nagykövetségi távirat.

¹⁴⁴ AMAE AD Série: Europe, Hongrie, versement aux Archives (1971–juin 1976), boîte 3330, dossier Questions religieuses (1 janvier 1971–30 juin 1976), „Cardinal Mindszenty”. François Leduc, Franciaország ausztriai nagykövetének 661-664. sz. jelentése. Bécs, 1971. október 12. Magyar források viszont úgy tudták, hogy a Szentszék október első hetében megkérte Mindszenty számára a letelepedési engedélyt. ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 119. fol. Feljegyzés, Bp., 1972. január 10. Tárgy: 1971. október 22-ei bécsi KÜM-távirat.

¹⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-38642/1. 178. fol. „Kiss János” fedőnevű ügynök munkadossziéja. 1971. november 4-i jelentés.

lehetne elutasítani, ha a szükséges garanciákat megkapják arra, hogy politikai tevékenységtől tartózkodni fog.”¹⁴⁶ A helyzetet nehezítette, hogy egy szociáldemokrata (SPÖ) kormány különösen nem tehetné meg ezt Mindszentyvel. Egy bécsi szocialista újság máris nehezítését fejezte ki, amiért a bíboros részvét-táviratot küldött a Habsburg-családnak a néhai IV. Károly király idősebb lánygyermekének halála alkalmából. „Ismerve a szocialisták érzékenységét min-dennel kapcsolatban, ami a Habsburgok szerepét illeti, a bíboros lépése rendkí-vüli ügyetlenségről árulkodik” – kommentálta a francia diplomácia a hírt.¹⁴⁷

A probléma kényességére való tekintettel a bíboros az osztrák rádió vele készített október 4-ei interjújában nem is válaszolt a bécsi lakhelyet firtató kér-désre. Pedig ment volna minél előbb, eredetileg már október 10-én, de aznap választások voltak Ausztriában, és megjelenése nem volt kívánatos. Am azért is hallgatott, mert a pápai beleegyezés mellé meg kellett várnia König érsek és VI. Pál egyeztetését, majd a bécsi érsek formális meghívását. König — akit kihagy-tak a Mindszenty-ügy utolsó felvonásából, pedig éveken át dolgozott rajta — nem örült a bécsi letelepedés tervének, és előbb tisztázni kívánta: ki fogja irá-nyítani a Pázmáneumot, és milyen jogosítványokkal bír majd Mindszenty.¹⁴⁸ A pápai útmutatás szerint Mindszenty a bécsi főegyházmegyében nem misézhe-tett, csak a Pázmáneum házi kápolnájában, így aztán König kénytelen volt jó képet vágni, és közölni Mindszentyvel, hogy „szívesen” látja.¹⁴⁹ Az ausztriai magyarok ordináriusa nem Mindszenty lett, hanem maradt László István eisenstadti püspök. Következésképp a bíboros egyházjogi felhatalmazással nem szólhatott „papjaihoz” vagy „híveihez” Ausztriában. Fritz Dollmanits, a bécsi érsek személyi titkára megértéssel fogadta a hírt, ugyanakkor munkatársai előtt nem titkolta, hogy szerinte Mindszenty a múlt embere, aki nem érti a mo-dern kor követelményeit, és „nélküle a magyar állam és az egyház jobban együtt tud működni”.¹⁵⁰

Az átköltözés előli utolsó akadály akkor hárult el, amikor az osztrák kor-mány hozzájárulása is megérkezett október 22-én Rómába azzal a feltétellel, hogy Mindszenty, mint minden emigráns, köteles alávetni magát a politikai te-

¹⁴⁶ MNL OL XIX-J-1-j-Ausztria 10. 00390/3/1971. 24. doboz. Feljegyzés Enderl osztrák nagykövet látogatásáról. Bp., 1971. október 14. (Walter Wodak [1908–1974] hi-vatásos diplomata, nagykövet.)

¹⁴⁷ AMAE AD Série: Europe, Hongrie, versement aux Archives (1971–juin 1976), boîte 3330, dossier Questions religieuses (1 janvier 1971–30 juin 1976), „Cardinal Mindszenty”. François Leduc, Franciaország ausztriai nagykövetének 661-664. sz. jelen-tése. Bécs, 1971. október 12.

¹⁴⁸ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 65. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. október 7. Tárgy: 3269. sz. bécsi nagykövetségi távirat; König érsek olyképpen is nyilatkozott, hogy a Pázmáneum hovatarozása legalábbis jogilag tisztázatlan, ezért a Szentszék a bécsi érsek felügyelete alá helyezte. ÁBTL 3.1.2. M-40530/2. 42. fol. „Igaz Sándor” fn. ügynök jelentése, Bp., 1971. november 10. (Lásd még a 152. jegyzetet.)

¹⁴⁹ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 138. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. november 16. Tárgy: 3569. sz. bécsi nagykövetségi távirat.

¹⁵⁰ Uo. 43. fol. Feljegyzés, Bp., 1971. szeptember 30. Tárgy: 3161 sz. bécsi távirat.

vékenységtől való teljes és tökéletes tartózkodás szabályának.¹⁵¹ Így amikor a Szentszék nem tartotta Rómában Mindszentyt, akkor nemcsak a magyar, hanem az osztrák kormánnyal szemben is kötelezettséget vállalt. (Ugyanakkor segítséget is jelentett: mert az egyházi eszközök mellett osztrák hatósági intézkedésekre is számíthattak.) Mindszenty haladéktalanul, már másnap Bécsbe kívánt utazni, és senki sem marasztalta. A pápa elutazása napján köszönt el tőle, miután reggel fél 8-kor együtt miséztek a Matild-kápolnában.

„Megérkeztem, mint otthonomba”

Mindszenty József — Zágon József prelátus kíséretében — 1971. október 23-án, este 11 óra körül a nunciatúra gépkocsiján érkezett a hajdani császárvárosba. Nem várta különösebb fogadtatás, sem König érsek, sem Rossi nuncius nem tartózkodott Bécsben, a távollétet csak átlátszó kifogással — telefonösszeköttetés hiányával — magyarázták, amiből az következik, hogy sem a bécsi érsekség, sem a nunciatúra nem akarta hivatalosan fogadni. Mindszentyt csak a bécsi államrendőrség vezetője kísérte a lakhelyéül választott Pázmáneumhoz.

A bécsi papnevelő intézetet Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek alapította 1623-ban. 1953 és 2002 között magyar katolikus egyház elszigeteltsége és az intézmény fenntartásának veszélyeztetettsége miatt az épület felett a Szentszék 1953. február 14-én kelt rendelete alapján a bécsi érsek diszponált.¹⁵² Az intézményt — e jogi státus ellenére — Mindszenty mégis az esztergomi főegyházmegyéhez, következésképp őhozzá mint esztergomi érsekhez tartozónak érezte. Ebből az érzelmi kötődésből eredően az élete új megvilágítást kapott: megszűnt száműzöttné lenni, hiszen így teljesült az a kívánsága, hogy utolsó éveit szimbolikus magyar földön élje le, az egyetlen helyszínen, ami egyházmegyéjéből elérhető maradt számára. Így is írta be a vendégkönyvbe érkezését: *„Megérkeztem, mint otthonomba”*.¹⁵³ Am épp döntése miatt remény sem maradt arra, hogy a Pázmáneum kezelése belátható időn belül visszakerüljön a magyar egyház hatáskörébe (igaz, ez Mindszenty halála után sem következett be évtizedekig). Sőt, ezentúl még csak szállásként sem merték igénybe venni a Magyarországról Bécsbe érkező főpapok és papok. Azt meg csak a véletlen hozta, hogy az épület éppen az Amerikai Egyesült Államok bécsi nagykövetségének a közvetlen szomszédságában áll...

Az a három és fél év, ami hátra volt Mindszenty életéből, leginkább a másfél millió magyar emigráns körében végzett lelkipásztori látogatásokkal és a bolsevizmus veszélyeire figyelmeztető emlékiratainak gondozásával telt el, mi-

¹⁵¹ Uo. 125. fol. Feljegyzés, Bp., 1972. január 10. Tárgy: az 1971. október 24-ei római (KÜM) távirat; Uo. 136. Feljegyzés, Bp., 1972. január 11. Tárgy: 1971. október 27-ei római (KÜM) távirat.

¹⁵² *Beke Margit*: Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban. Akadémiai doktori értekezés. Bp., 2010. 106–112. Interneten: <http://real-d.mtak.hu/13/3/Beke.pdf>

¹⁵³ Mindszenty utolsó éve. Gianone Egon rektor visszaemlékezései. *Népszabadság*, 1991. április 29. 6. o.

közben megnyilatkozásaiban nem szűnt meg rávilágítani a magyar nép történelmi hányattatottságára. Budapestről árgus szemekkel figyelték, mely tevékenysége ütközik a kiutazás feltételeit rögzítő 1971. szeptember 9-ei magyar-szentszéki megállapodás betűjébe. Kivált az emlékiratok megjelentetésének híre és egyes nyilatkozatai váltották ki a magyar kormány erőyes és ismétlődő tiltakozását.

A folytatódó magyar-szentszéki tárgyalások 1971. október 14. és 16. közötti római fordulóján értékelték először a megállapodás végrehajtását. A már összeszokott felek — Giovanni Cheli, Gabriele Montalvo, Miklós Imre, Orosz József — meglepéssel állapították meg, hogy „a Mindszenty-ügy megoldásáról szóló megállapodást mindkét fél kölcsönösen betartotta”.¹⁵⁴ A magyarok leginkább a bécsi lakhelytől féltették a garanciák betartását. Azt is jelezték, hogy állambiztonsági jelentésekből Budapesten már hallottak arról is, hogy a papi emigráció készül arra, hogy az 1956-os forradalom 15. évfordulóját Bécsben ünnepelje Mindszentyvel. Mivel az értesülés lényege helytállónak bizonyult, ám mégsem fogadta Mindszentyt zajos ünneplés, abban a Szentszék óvatosságát látjuk: vissza nem tartották ugyan a bécsi átköltözéstől, de a feltűnés kerülését intették Mindszentyt. Ezt megfogadva érkezett csak késő éjjel a városba.

A garanciák teljesítése miatt Mindszentynek előzetes jóváhagyási procedúrán kellett átfuttatnia megnyilatkozásait. Hogy ezt valóban betartatták Mindszentyvel, dokumentumokkal csak az 1972. május 20–21-ei bambergi út kapcsán igazolhatjuk egyelőre, de környezete úgy tudta, hogy beszédeit előzetes láttamozásra később is be kellett mutatnia Rómának, ahol szükség esetén kijavították azok tartalmát.¹⁵⁵ Az ellenőrzés mikéntjére találni utalást arra, hogy a tervezett szentbeszédekről a bécsi nuncius informálta az Államtitkárságot, de arra is, hogy a szövegeket Mindszenty titkárságáról közvetlenül Rómába küldték Csertő Sándorhoz, a Hittani Kongregáció munkatársának (*prokurator*), ő olaszra fordította, majd átadta Mons. Macchinak, a pápa magántitkárának, aki bemutatta a pápának.¹⁵⁶ Magyaráztul Csertő azt hangsúlyozta Vecsey Józsefnek, Mindszenty titkárának: ő tartja magát ahhoz az elvhez, hogy „Őminenciája *personalititer* és *exclusive*

¹⁵⁴ MNL OL 288. f. 5/567. ő. e. 27. fol. Jelentés a Vatikán megbízottaival folytatott tárgyalásról. Bp., 1971. október 25.

¹⁵⁵ Józsa Ottó, a Mindszenty Alapítvány Levéltára munkatársának közlése, 2012. február 8. (Józsa Ottó az információt a 2012. január 6-án elhunyt Szőke János szalézi szerzetestől, a MAL vezetőjétől kapta.) A fatimai út előtti ellenőrzést említi *Mészáros Tibor*: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975). Lámpás Kiadó, Abaliget, 2000. 170. Viszont Mindszenty épp szabadkozik a Rómából hozzá küldött Csertő Sándor prelátusnak 1972. november 8-án, amiért brüsszeli és fatimai megnyilatkozásait nem küldte el a Szentatyának. Azt hitte, hogy majd kifejezetten kéri tőle, mint bambergi útja előtt is. Ám ugyanekkor megígérte, hogy ezentúl időben eljuttatja a pápához beszédeinek és írásainak szövegét. *Adriányi Gábor*: A Vatikán keleti politikája i. m. 146–153:149. Jegyzőkönyv Csertő prelátus Mindszentyvel folytatott 1972. november 7–9-ei megbeszéléséről.

¹⁵⁶ MAL 802/3. dosszié, Bamberg. „Pro memoria Őminenciája bambergi beszédjével kapcsolatban.” Készítette Csertő Sándor, Róma, 1972. május 18. Eredeti, aláírt.

csak a Szentatyának veti magát alá”,¹⁵⁷ és ezért hagyta ki az Államtitkárságot. Amennyiben a későbbiekben is ellenőrizték, akkor feltehetően hasonló úton és módon. Az előzetes cenzúrát látszanak igazolni az elhangzott beszédek: Mindszenty habitusához képest visszafogottak, támadó él nélküliek, 1973 derekáig mindenképp. Elsősorban vallásról, lelkeségről, morális-etikai kérdésekről beszélt, s bár gondolkodásának középpontjában a magyar ügyek álltak, akár a múltból, akár a jelenről szólt, de csak kurtán emlegette a vallás ellenségei között a kommunizmust, és csak ritkán ostromozta a magyarországi egyház korlátozott helyzetét. A róla szóló sajtóhírek persze már nem válogattak a jelzőkben, az újságírók leginkább a példányszámnövelő szenzációt látták benne, ahogy nem egy politikus is az ő nevével próbált feljebb kapaszkodni az uborkafán. Sokféle csoport, szervezet és párt, magyar és nem magyar akarta Mindszenty nevét valamilyen módon megszerelni, zászlajára tűzni, vagy épp meghamisítani, jövedelemszerzésre használni. Ez zavarta is Mindszentyt, egyik interjújában kifakadt, amiért „15 éves idióta gyerekeknek” nézik. „Sem a bíboros, sem az egyház nem lehet tárgya spekulációnak, és nem árucikk az újságok számára. [...] A bíborosok nem filmcsillagok.”¹⁵⁸ Ám az is igaz, hogy épp Mindszentynek köszönhetően figyelt oda a Nyugat Magyarországra, és emlékezett vissza tragikus közelmúltjára.

THE AGREEMENT BETWEEN HUNGARY AND THE HOLY SEE OF 9 SEPTEMBER 1971
Cardinal József Mindszenty's Leaving Hungary

by Margit Balogh
 (Summary)

On 28 September 1971 Cardinal József Mindszenty, archbishop of Esztergom left his asylum at the US embassy of Budapest by virtue of the agreement between Hungary and the Holy See signed nineteen days before. His departure had been negotiated by Hungary and the Holy See with varying intensity since 1963, but these efforts had always ended up in a blind alley. The US authorities were sitting on the fence, the Hungarian politicians did not enforce the Mindszenty affair, while the Holy See refused to solve the problem by way of command. The study analyses the solution of this highly complicated process and the year of the departure itself, 1971. The reassessment of this topic is before all justified by the fact that the agreement which had set the terms of the Cardinal's leave and had originally been classified until 31 December 2031 was declared of free access by the Hungarian Ministry of Foreign Affairs in May 2013. True, during the archival „interregnum” of the change of regime Zoltán Ólmosi was offered the possibility to publish legally the text of the agreement signed on 9 September 1971 in his collection of documents entitled „Mindszenty and the Power. Fifteen Years at the US Embassy”, which appeared in 1991, but the document was again declared top-secret thereafter. The re-publicizing of the agreement has consequently produced no surprises, but the process of de-classification itself revealed several other hitherto unknown documents as well.

The study also examines the fate of the decrees by which the Holy Conciliar Congregation (Sacra Congregatio Concilii) excommunicated the Hungarian „peace priests” on 21 January 1957, a problem closely connected to the events treated here. The way that peaceful coexistence was searched for, and by which the retrieval of the decrees was used as a bargaining counter in the solution of the Mindszenty problem is a peculiar and highly illuminating element of ecclesiastical policies in Hungary.

¹⁵⁷ MAL 802/3. dosszié, Bamberg. Csértő Sándor levele Vecsey Józsefhez. Róma, 1972. május 19.

¹⁵⁸ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/1. 43-44. fol. Mindszenty bíboros sajtónyilatkozata, megjelent angolul az NC News Services c. lapban.